

Απόσπασμα από τη διδακτορική διατριβή «*Νέες γυναίκες με πανεπιστημιακή μόρφωση και η συμφιλίωση της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας στο σχεδιασμό της ενήλικης ζωής*», Χριστίνα Αθανασιάδου, Τμήμα Ψυχολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2002.

1. Η κοινωνική θέση της γυναίκας

1.1 Η θέση της γυναίκας στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες.

Παρ' όλες τις ραγδαίες και πολλές φορές δραματικές εξελίξεις σε όλους σχεδόν τους τομείς της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών, μία τουλάχιστον κοινωνική σχέση παραμένει αναλλοίωτη στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα: η σχέση ανισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα. Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζεται με πραγματικά νούμερα και ποσοστά η υποδεέστερη θέση της γυναίκας διεθνώς και σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής. Για παράδειγμα, οι πρώτες διεκδικήσεις του γυναικείου κινήματος αφορούσαν το δικαίωμα για ψήφο. Η Φιλανδία είναι η πρώτη χώρα που έδωσε ψήφο στις γυναίκες το 1906, ακολούθησε η Αγγλία το 1928, η Ελλάδα το 1952, ενώ η Γαλλία και η Ιταλία το 1954 (Παυλάκου, 1991). Ουσιαστικά, το γυναικείο κίνημα οργανώθηκε μετά το 2^ο παγκόσμιο πόλεμο και την Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, οπότε και μια σειρά από διεθνείς συμβάσεις και πολιτικές του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών ανάγκασαν μεγάλους οργανισμούς και κυβερνήσεις κρατών να προωθήσουν την ισότιμη συμμετοχή και αντιμετώπιση της γυναίκας στους περισσότερους τομείς. Συγκεκριμένα, το 1952 ψηφίστηκε η διεθνής σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τα ίσα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών και την ίση πρόσβαση σε όλα τα δημόσια λειτουργήματα, με την οποία αναγκάστηκε να συμμορφωθεί και η χώρα μας (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 1998).

Ωστόσο, οι νομοθετικές μεταρρυθμίσεις προς όφελος των γυναικών δεν άλλαξαν σημαντικά την κοινωνική θέση της γυναίκας, η οποία εξακολούθησε να χαρακτηρίζεται από ουσιαστικές αντιφάσεις και επομένως να καταλήγει σε αδιέξοδα. Άλλωστε, η νομοθετική ισότητα σε καμία περίπτωση δεν προεξοφλεί ούτε και εξασφαλίζει την ουσιαστική ισότητα ανάμεσα στα δύο φύλα. Για παράδειγμα, τη δεκαετία του 1970, παρότι η γυναίκα είναι ήδη στην παραγωγή, περιορίζεται στην άσκηση μερικών μόνο επαγγελμάτων και δεν κατέχει καθόλου ανώτατες θέσεις στην επαγγελματική ιεραρχία. Παράλληλα, η πλειονότητα των πολιτών σε Αγγλία, Γαλλία και Γερμανία, σύμφωνα με έκθεση της τότε Ε.Ο.Κ., πιστεύει ότι η γυναίκα είναι αυτή που πρέπει να αναλάβει την ευθύνη του νοικοκυριού και της ανατροφής των παιδιών (Παυλάκου, 1991). Αντίστοιχα, το 1981, σε παρόμοια μελέτη, το 60% των γυναικών απάντησε ότι εργάζεται εκτός σπιτιού μόνο για οικονομικούς λόγους (Παυλάκου, 1991).

Ακόμη και σήμερα όμως, η οργάνωση των θεσμών και των βασικών κοινωνικών οργανισμών παραμένει σύμφωνη με παραδοσιακά ανδρικά πρότυπα και μοντέλα ζωής (Evans, 1994). Πολλές φεμινίστριες ισχυρίζονται ότι οι σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες χαρακτηρίζονται από μια «νέο-πατριαρχία», δηλαδή μια νέου είδους πατριαρχική οργάνωση, η οποία διαφέρει από παλιότερους τρόπους κοινωνικής οργάνωσης μόνον ως προς το βαθμό και τη μορφή (Bradley, 1989; Walby, 1990). Για παράδειγμα, η γυναίκα μπορεί σήμερα να αναλάβει μια επαγγελματική ενασχόληση, εφόσον όμως οργανώσει τις δραστηριότητές της με τέτοιο τρόπο ώστε η καθημερινή λειτουργία του νοικοκυριού να μην διακόπτεται. Σύμφωνα άλλωστε με την τελευταία αναφορά του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (United Nations, 2000), η οποία επιχειρεί να απαντήσει στο περίπλοκο ζήτημα της εξέλιξης της θέσης της γυναίκας παγκοσμίως, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι παρόλη την πρόοδο, οι διαφορές ανάμεσα στα φύλα παραμένουν και επομένως οι πραγματικές αλλαγές στις ζωές των

γυναικών σε επίπεδο κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ισότητας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων χρειάζονται ακόμη πολύ χρόνο για να ολοκληρωθούν.

Έτσι, παρά το γεγονός ότι το χάσμα των δύο φύλων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση έχει σχεδόν εξαλειφθεί, τα 2/3 των αναλφάβητων παγκοσμίως είναι γυναίκες (United Nations, 2000). Ο αναλφαβητισμός οξύνει την απόσταση ανάμεσα στα δύο φύλα. Πράγματι, σε όλες τις γεωγραφικές περιοχές το ποσοστό του γυναικείου αναλφαβητισμού είναι υψηλότερο από το ανδρικό ποσοστό, ανεξάρτητα από το επίπεδο αναλφαβητισμού της κάθε χώρας (Παυλάκου, 1991). Επίσης, παρά τα αυξημένα ποσοστά γυναικών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ειδικά στις χώρες της δυτικής Ευρώπης, στην Αμερική, στον Καναδά και στην Αυστραλία, οι γυναίκες συγκεντρώνονται κυρίως σε θεωρητικές σχολές, ενώ οι άνδρες σε σχολές θετικών επιστημών, γεγονός που επηρεάζει την μετέπειτα σταδιοδρομία τους και εισοδό τους στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, περισσότεροι άνδρες παρά γυναίκες αποκτούν τις απαραίτητες γνώσεις της πληροφορικής, οι οποίες τους εξασφαλίζουν την εισοδό στα επαγγέλματα της νέας τεχνολογίας (United Nations, 2000). Ωστόσο, η ισότιμη πρόσβαση και εξέλιξη των γυναικών σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης θεωρείται απαραίτητη για την πλήρη συμμετοχή της γυναίκας στη μισθωτή απασχόληση, για την προσωπική της ανάπτυξη και απελευθέρωση καθώς και για τη βελτίωση της υγείας, της διατροφής και της παιδείας του συνόλου της οικογένειας.

Σήμερα, είναι πλέον γεγονός ότι οι γυναίκες αποτελούν ένα συνεχώς αυξανόμενο ποσοστό της εργατικής δύναμης σε όλο τον κόσμο. Η πιο σημαντική πλευρά της αυξημένης συμμετοχής τους στην οικονομία είναι ότι περισσότερες γυναίκες από ποτέ παραμένουν στην παραγωγή κατά τη διάρκεια των αναπαραγωγικών τους χρόνων, παρότι τα εμπόδια όσον αφορά στο συνδυασμό οικογένειας και εργασίας παραμένουν (United Nations, 2000). Όμως, παρά τα υψηλά ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας, η φύση και το είδος της εργασίας για άνδρες και γυναίκες διαφέρει σημαντικά. Οι γυναίκες πρέπει να συμφιλιώσουν την εργασία τους με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις, για αυτό και η συμμετοχή τους στην παραγωγή έχει συμπληρωματικό χαρακτήρα, καθώς αυτές προσλαμβάνονται ή εκδιώκονται ανάλογα με τις ανάγκες της οικογένειας αλλά και της σύγχρονης καπιταλιστικής ανάπτυξης. Οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται για τον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση των γυναικών από την εργασία είναι είτε η απαγόρευση της εισόδου των γυναικών σε ορισμένα επαγγέλματα, είτε οι διάφοροι τρόποι αποβολής των γυναικών από τα επαγγέλματα, άμεσοι και έμμεσοι (Walby, 1986). Σύμφωνα με την Walby (1986), η απορρόφηση των γυναικών σε συγκεκριμένα γυναικεία επαγγέλματα αποτελεί έναν τρόπο για τη δημιουργία μιας υποβαθμισμένης εργατικής τάξης. Οι γυναίκες τελικά συνωστίζονται σε δουλειές και επαγγέλματα με μικρότερο κύρος, χαμηλότερες αμοιβές και δίχως προοπτικές εξέλιξης, γεγονός που συμβάλλει στη διατήρηση του προσωρινού και ευκαιριακού χαρακτήρα της μισθωτής εργασίας τους.

Από την άλλη, ενώ η αυτό-απασχόληση, η μερική απασχόληση και η εργασία στο σπίτι έχουν επεκτείνει τις ευκαιρίες απασχόλησης των γυναικών, αυτού τους είδους οι θέσεις εργασίας χαρακτηρίζονται κυρίως από έλλειψη ασφάλειας, προνομίων και ιδιαίτερα χαμηλές αμοιβές (United Nations, 2000). Επιπλέον, οι γυναίκες απασχολούνται πολύ περισσότερο σε σχέση με τους άνδρες στην παραοικονομία μιας χώρας, δηλαδή ως συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη οικογενειακών επιχειρήσεων (United Nations, 2000). Ίσως ο πιο σημαντικός λόγος για τις διαφορές φύλου στον τομέα της αγοράς εργασίας, αποτελεί ο καταμερισμός της εργασίας στο χώρο της οικογένειας, όπου οι γυναίκες αφιερώνουν πολύ περισσότερο χρόνο για μη αμειβόμενη οικιακή εργασία, όπως η καθαριότητα, η μαγειρική, η ανατροφή των παιδιών και η φροντίδα άλλων μελών της οικογένειας. Ιστορικά επίσης, ο θεσμός του οικογενειακού μισθού, ο οποίος προσέφερε στους άνδρες εργαζόμενους μεγαλύτερες αμοιβές ώστε να μπορούν να συντηρούν τη γυναίκα και τα παιδιά τους,

επέβαλλε την οικονομική εξάρτηση και την ιδεολογική υποδούλωση των γυναικών (Barrett & MacIntosh, 1982). Ο παραπάνω θεσμός προϋποθέτει έναν άνδρα-σύζυγο, ο οποίος στηρίζει οικονομικά την οικογένεια, εν τούτοις αδικεί τις εργαζόμενες και τις ανύπανδρες γυναίκες. Πίσω από την ιδέα του οικογενειακού μισθού, κρύβεται φυσικά η αντίληψη ότι οι πρωταρχικές υπευθυνότητες των γυναικών είναι το σπίτι και η οικογένεια, ακόμη κι όταν αυτές εργάζονται. Βεβαίως στις μέρες μας, ο οικογενειακός μισθός άλλαξε όνομα και έγινε διαφορετικός μισθός, ο οποίος επίσης ενθαρρύνει τον γάμο και καθορίζει την εργασία των γυναικών ως δευτερεύουσα σε σχέση με αυτήν των ανδρών (Hartmann, 1981). Τέλος, το διάστημα 1991-97, τα ποσοστά της ανεργίας των γυναικών σε όλες τις αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης, με εξαίρεση την Αγγλία και τη Φιλανδία, είναι υψηλότερα για τις γυναίκες, ενώ σε όλες τις χώρες οι νεότερες σε ηλικία γυναίκες αντιμετωπίζουν υψηλότερα ποσοστά ανεργίας και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα σε σχέση με τους άνδρες (United Nations, 2000).

Επιπλέον, η συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων είναι ιδιαίτερα περιορισμένη και δεν έχει αυξηθεί καθόλου τα τελευταία χρόνια. Δίχως όμως την ενεργή συμμετοχή των γυναικών και την ενσωμάτωση της γυναικείας οπτικής σε κέντρα αποφάσεων της ιδιωτικής και της δημόσιας ζωής, οι στόχοι της ισότητας, της ανάπτυξης και της ειρήνης τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους άνδρες δεν είναι δυνατόν να επιτευχθούν. Σύμφωνα με την Μαγγανάρα (1998), τα βασικά επιχειρήματα υπέρ της συμμετοχής της γυναίκας στην πολιτική είναι τρία. Πρώτον, όλοι οι πολίτες των δημοκρατικών συστημάτων πρέπει να είναι σε θέση να ασκούν ισότιμα επιρροή στη λήψη αποφάσεων που τους αφορούν, ενώ τα όργανα λήψης αποφάσεων πρέπει να είναι προσιτά σε όλους. Δεύτερον, η ανεπαρκής εκπροσώπηση των γυναικών αμφισβητεί τη νομιμότητα των αποφάσεων, καθώς αυξάνει επικίνδυνα την απόσταση ανάμεσα σε εκείνους που αποφασίζουν και στους ίδιους τους πολίτες, δηλαδή τις γυναίκες. Τρίτον, σε μια τέτοια περίπτωση κάθε κοινωνία αντιμετωπίζει σημαντικές απώλειες ανθρώπινου δυναμικού, καθώς δεν αξιοποιεί αποτελεσματικά τις γνώσεις και τις εμπειρίες του μισού της πληθυσμού, δηλαδή των γυναικών.

Έτσι, το 2000 μόνο 9 γυναίκες στον κόσμο ήταν επικεφαλής κρατών ή κυβερνήσεων (United Nations, 2000). Το 1998, μόνο το 8% των υπουργών σε παγκόσμιο επίπεδο ήταν γυναίκες, ενώ το 1999 οι γυναίκες εκπροσωπούσαν μόνο το 11% των εθνικών κοινοβουλίων παγκοσμίως (United Nations, 2000). Σε γενικές γραμμές η εκπροσώπηση των γυναικών στην πολιτική είναι καλύτερη σε χώρες της δυτικής Ευρώπης, όπου ανέρχεται σε ποσοστό 21% (United Nations, 2000). Ωστόσο, το 1990 στην Ελλάδα, στη Γαλλία και στη Μ. Βρετανία τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στα εθνικά κοινοβούλια ήταν πολύ χαμηλά καθώς κυμαίνονταν από 1% έως 6% (Μαγγανάρα, 1998). Οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες εμφανίζουν συμμετοχή των γυναικών σε ποσοστά από 7% έως 15%, ενώ το υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής γυναικών σε εθνικό κοινοβούλιο εμφανίζει η Σουηδία με 38,1%. (Μαγγανάρα, 1998). Ανάλογη είναι και η εικόνα της εκπροσώπησης της γυναίκας στον κόσμο των επιχειρήσεων και της οικονομίας. Για παράδειγμα, το 1999 οι γυναίκες εκπροσωπούσαν μόνο το 11% των στελεχών στις 500 μεγαλύτερες επιχειρήσεις της Αμερικής (United Nations, 2000). Γενικά, τα ποσοστά γυναικών σε διευθυντικές και διοικητικές θέσεις εργασίας, σε διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες, κυμαίνονται ως εξής για την περίοδο 1985-1997: Γαλλία 10%, Γερμανία 19%, Ελλάδα 12%, Ισπανία 12% και Αγγλία 33% (United Nations, 2000).

Ως επιπλέον στοιχεία για την κοινωνική θέση της γυναίκας παγκοσμίως αναφέρονται τα εξής: σήμερα οι γυναίκες κατά μέσο όρο γεννούν λιγότερα παιδιά, παντρεύονται σε μεγαλύτερη ηλικία, αποκτούν παιδιά εκτός γάμου, ανατρέφουν παιδιά μόνες τους ως αρχηγό μονογονεϊκών οικογενειών, εργάζονται σταθερά ενώ έχουν παιδιά ηλικίας κάτω των τριών ετών και παρ' όλα αυτά υφίστανται σε υψηλό ακόμη ποσοστό φυσική ή σεξουαλική

κακοποίηση (United Nations, 2000). Επίσης, πολλές γυναίκες υποανάπτυκτων κυρίως χωρών υποφέρουν από σοβαρά προβλήματα υγείας την περίοδο της εγκυμοσύνης και από σεξουαλικά μεταδιδόμενες ασθένειες.

Στις μέρες μας, ασκείται οξεία κριτική στη θεωρία και πρακτική του δημοκρατικού φιλελευθερισμού για τον αποκλεισμό των γυναικών από την πλήρη ιδιότητα του πολίτη. Όπως άλλωστε ισχυρίζεται η Arnot (1995), η θέση που κατέχουν οι γυναίκες σήμερα σε μια κοινωνία – και η θέση αυτή δεν καθορίζεται μόνο νομοθετικά – αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους δείκτες του βαθμού στον οποίο αυτή η κοινωνία θεωρείται «ώριμη δημοκρατία» – όταν δηλαδή ο δημοκρατικός λόγος συμβαδίζει και ταυτίζεται με τη δημοκρατική πρακτική. Με αυτήν τη λογική, ακόμη και σήμερα οι περισσότερες Ευρωπαϊκές κοινωνίες δεν αποτελούν «ώριμες» αλλά «μερικές» ή «τμηματικές» δημοκρατίες (Arnot et al., 1995). Πράγματι, «η υποαντιπροσώπηση των γυναικών καταδεικνύει την αδυναμία της δημοκρατίας, δηλαδή τη συνύπαρξη της πολιτικής ισότητας με την κοινωνική ανισότητα, αφού ο παράγων δύναμη σε κάθε κοινωνία καθορίζει ποιοι είναι εκείνοι που βρίσκονται στα κέντρα λήψης αποφάσεων» (Μαγγανάρα, 1998: 22). Η ίδια συγγραφέας, παρόμοια με πολλούς άλλους, αναρωτιέται πώς είναι δυνατόν ένα δημοκρατικό καθεστώς να διαπλέκεται με ένα σύστημα εξουσιαστικών σχέσεων, όπως είναι αυτό των δύο φύλων και να στηρίζεται σε αυτό. Σύμφωνα με τη James (1996), ο αποκλεισμός των γυναικών γίνεται με δύο τρόπους: πρώτον, δεν αναγνωρίζονται στη γυναίκα τα πλήρη δικαιώματα και προνόμια που αναγνωρίζονται στους άνδρες και δεύτερον θεωρείται αυτονόητη μια συγκεκριμένη αντίληψη της ιδιότητας του πολίτη, η οποία αποκλείει κάθε τι παραδοσιακά γυναικείο. Το παραπάνω επιχείρημα υποστηρίζει ουσιαστικά ότι η φιλελεύθερη θεωρία στηρίζεται σε μια αλληλοσυμπληρούμενη διάκριση ανάμεσα στο δημόσιο και στο ιδιωτικό, στη διάκριση δηλαδή ανάμεσα στους πολιτικούς θεσμούς μιας κοινωνίας και στην οικιακή σφαίρα του σπιτιού και της οικογένειας. Αυτό βεβαίως δεν ισχύει μόνον για τις συνθήκες ζωής παλιότερων γενεών αλλά και των σημερινών γυναικών που ζουν στις φιλελεύθερες δυτικές δημοκρατίες. Επομένως, παρά τη σημαντική πρόοδο σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και παρά τα συνεχή αιτήματα για ισότητα, οι γυναίκες δεν έχουν ακόμη αποκτήσει την πλήρη ιδιότητα του πολίτη και η δημοκρατική φιλελεύθερη θεωρία εξακολουθεί να διαιωνίζει μια αντίληψη της πολιτικής που έμμεσα περιθωριοποιεί τις γυναίκες και τις στερεί από προνόμια.

Τα τελευταία χρόνια η Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης κάνει λόγο για το φαινόμενο του «κοινωνικού αποκλεισμού» διαφόρων κοινωνικών ομάδων, κυρίως εξαιτίας των διαρθρωτικών οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών και της μαζικής μετανάστευσης στις ευρωπαϊκές χώρες. Τα άτομα που υφίστανται αποκλεισμό δεν μπορούν να ασκήσουν βασικά κοινωνικά δικαιώματα ως πολίτες ενός κράτους, όπως εκείνα της εκπαίδευσης, της υγείας, της απασχόλησης ή το δικαίωμα σε ένα εισόδημα που να επιτρέπει ένα αποδεκτό και αξιοπρεπή τρόπο ζωής. Όπως αναφέρει η Καβουνίδη (1998), η έννοια των κοινωνικών δικαιωμάτων του πολίτη πηγάζει από το έργο του T.H. Marshall, το οποίο περιγράφει την ιστορική εξέλιξη της ιδιότητας του πολίτη και το οποίο βασίζεται στην εσφαλμένη υπόθεση ότι ο πληθυσμός είναι ένα ομοιογενές σύνολο που έχει ισότιμη πρόσβαση σε όλα τα δικαιώματα, αστικά, πολιτικά και κοινωνικά. Σύμφωνα όμως με τις περισσότερες φεμινίστριες, το μοντέλο του Marshall βασίζεται μόνο στην εμπειρία των λευκών ανδρών, ενώ η ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη βασίζεται εκ των προτέρων στον αποκλεισμό των γυναικών από αστικά και πολιτικά δικαιώματα.

Έτσι και η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, ισχυρίζεται η Καβουνίδη (1998), αναπτύχθηκε με βάση το υπάρχον σύστημα σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στα φύλα και βασίστηκε σε ένα συγκεκριμένο καταμερισμό της εργασίας, με τρόπο που απέκλεισε τις γυναίκες από την ίδια πρόσβαση σε κοινωνικά δικαιώματα που απολάμβαναν οι άνδρες. Κλειδί για την πρόσβαση σε κοινωνικά δικαιώματα έγινε φυσικά η συμμετοχή στην αγορά εργασίας και η μισθωτή

εργασία. Όμως, η ευθύνη της γυναίκας για τη φροντίδα των μελών της οικογένειας συνεπάγεται την παρεμπόδιση της ανάπτυξης της ίδιας σχέσης με την αγορά εργασίας που έχουν οι άνδρες. Η χωρίς πληρωμή παροχή φροντίδας στο σπίτι δεν θεμελιώνει δικαιώματα, δεν αναγνωρίζεται και δεν έχει την ίδια αξία όπως η συμμετοχή στη μισθωτή εργασία. Για παράδειγμα, με την ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας οι γυναίκες εξασφάλισαν παροχές κυρίως μέσα από την εξαρτημένη θέση τους στην οικογένεια ως σύζυγοι και μητέρες, ενώ το μοντέλο του άνδρα κουβαλητή απετέλεσε το υπόβαθρο του κράτους πρόνοιας (Καβουνίδη, 1998). Η ιδιότητα του πολίτη γενικά και όχι μόνο η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη δομήθηκε πάνω σε μια συγκεκριμένη διάκριση του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, η οποία συνδέεται ιστορικά με τη συμμετοχή των ανδρών στη δημόσια σφαίρα και τον αντίστοιχο αποκλεισμό των γυναικών από αυτήν. Σύμφωνα με την Καβουνίδη (1998), στόχος σήμερα γίνεται ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας της ιδιότητας του πολίτη, η οποία ιδιότητα πρέπει να είναι είτε ουδέτερη ως προς το κοινωνικό φύλο, είτε να αναγνωρίζει τις διαφορές ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες, με ανάλογους προσδιορισμούς ώστε να αναδειχθούν αξίες και δραστηριότητες που παραδοσιακά έχουν ταυτιστεί με τις γυναίκες.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι τόσο οι υλιστικές (οικονομικές), όσο και οι πολιτισμικές (ιδεολογικές) συνθήκες διαβίωσης των γυναικών αλληλεπιδρούν για να περιορίσουν τελικά την ισότιμη αντιμετώπιση των γυναικών στην ιδιωτική και δημόσια ζωή. Με άλλα λόγια, σε οικονομικό και εργασιακό επίπεδο οι γυναίκες υστερούν σημαντικά σε σχέση με τους άνδρες, ενώ σε ιδεολογικό επίπεδο λίγα έχουν αλλάξει στην αντιπροσώπευση των γυναικών ως το «αδύνατο φύλο». Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία που αναφέρθηκαν, φαίνεται ότι δεν υπάρχουν κοινωνίες στις οποίες οι γυναίκες δεν κατέχουν μια κατώτερη κοινωνικά θέση, ακόμη κι αν υπάρχουν διαφορές στο βαθμό και στη φύση μιας τέτοιας υποταγής και κατωτερότητας. Η Ελλάδα δεν αποτελεί φυσικά εξαίρεση στο παραπάνω παγκόσμιο φαινόμενο της γυναικείας καταπίεσης.

1.2 Η θέση της γυναίκας στην Ελληνική κοινωνία.

Σύμφωνα με την Παυλάκου (1991), η θέση της γυναίκας σε μια κοινωνία είναι δυνατόν να διαπιστωθεί από τη θέση της στο δίκαιο, τη συμμετοχή της στην πολιτική, τη συμμετοχή της στην παραγωγή και το ρόλο της μέσα στην οικογένεια. Στις ενότητες που ακολουθούν περιγράφεται η θέση της Ελληνίδας στους τομείς του δικαίου, της πολιτικής, της εκπαίδευσης, της εργασίας και της οικογένειας. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται ωστόσο στους τομείς της μισθωτής απασχόλησης και στον τρόπο με τον οποίο η σύγχρονη ελληνίδα προσπαθεί να συμφιλιώσει οικογενειακές και επαγγελματικές υποχρεώσεις.

Όπως είναι γνωστό, η μισθωτή απασχόληση αποτελεί ένα σημαντικό χώρο οργάνωσης της ανθρώπινης ταυτότητας και έναν τόπο άσκησης οικονομικής και πολιτικής εξουσίας. Η μαζική είσοδος των γυναικών στη μισθωτή εργασία σήμανε ουσιαστικά την αφετηρία στους αγώνες για τη χειραφέτηση της γυναίκας και οδήγησε σε διαρθρωτικές αλλαγές στο χώρο της οικονομίας και της οικογένειας. Με άλλα λόγια, η μισθωτή εργασία επηρέασε σημαντικά το σύγχρονο καθημερινό τρόπο ζωής και των ελληνίδων γυναικών, μεταβάλλοντας τον κοινωνικό ρόλο της γυναίκας τόσο στο χώρο της δημόσιας όσο και της ιδιωτικής ζωής. Αν και ο όρος απασχόληση ή εργασία αναφέρεται πρωτίστως στη μισθωτή εργασία, διότι αυτή θεωρείται ως η μόνη παραγωγική εργασία επειδή αμειβεται, το θέμα της γυναικείας εργασίας επεκτείνεται αναγκαστικά και στον τομέα της οικογένειας, καθώς εξαρτάται άμεσα από τις οικογενειακές δεσμεύσεις των γυναικών και συνεπάγεται μεταβολές στους οικογενειακούς ρόλους των δύο φύλων και στη γονιμότητα. Σύμφωνα με την Θανοπούλου (1992: 18), «το εννοιολογικό πλαίσιο το οποίο υποστηρίζει τη χρήση του όρου γυναικεία απασχόληση ή εργασία φαίνεται να συνδέεται, άλλοτε σαφώς και άλλοτε υπαινικτικά, με την ιδεολογία της

γυναικείας απελευθέρωσης, τη γενικότερη εξέλιξη της ελληνικής οικογένειας και την προβληματική της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας».

1.2.1 Γυναίκες και το δικαίωμα της ισότητας.

Το 1952, ο νόμος 2159 κατοχυρώνει το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι των γυναικών στις δημοτικές και βουλευτικές εκλογές (Σαμίου, 1990). Οι Ελληνίδες εισέρχονται αργοπορημένα σε σχέση με τους άνδρες και με γυναίκες άλλων ευρωπαϊκών χωρών στο θεσμό της καθολικής ψηφοφορίας. Παρ' όλα αυτά, το γεγονός της απονομής των πολιτικών δικαιωμάτων στις Ελληνίδες δεν αποτυπώνεται στο Σύνταγμα του 1952. Το δικαίωμα της καθολικής ψήφου κατοχυρώθηκε συνταγματικά το 1975, όπου στο άρθρο 4 ορίζεται ρητά ότι «όλοι οι Έλληνες και οι Ελληνίδες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου και έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις».

Στην πραγματικότητα έπρεπε να μεσολαβήσουν μερικά χρόνια ακόμη μέχρι να θεσπιστούν οι διατάξεις της ισότητας, σύμφωνα με τις αρχές του Συντάγματος. Στην Ελλάδα, αν και ιδιαίτερα πρόσφατες, από το 1980 μέχρι σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί σημαντικές νομοθετικές και θεσμικές αλλαγές για τη διασφάλιση της ισότητας μεταξύ των δύο φύλων και την εξάλειψη όλων των μορφών διάκρισης ενάντια στις γυναίκες. Η τροποποίηση και αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου, η εισαγωγή νέων νόμων σχετικά με την εξάλειψη των διακρίσεων στην εκπαίδευση, στην επαγγελματική κατάρτιση, στην απασχόληση και στις εργασιακές σχέσεις αποτελούν σημαντικά παραδείγματα. Άλλωστε, η Ελλάδα έπρεπε να εναρμονιστεί και να ακολουθήσει συμβάσεις διεθνών οργανισμών, τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης, των οποίων αποτελεί μέλος.

Έτσι το 1982 καθιερώνεται ο πολιτικός γάμος και καταργείται η μοιχεία (Παυλάκου, 1991). Παράλληλα σχεδόν, η αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου το 1983, κατήργησε την πατριαρχική οικογένεια, τον θεσμό της προίκας και την υποχρέωση των γυναικών να αλλάζουν το επώνυμό τους μετά το γάμο (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995). Επίσης, καθιερώθηκε η ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών με βάση τις κλίσεις και τις δεξιότητές τους και όχι με βάση το φύλο, η δυνατότητα «αξίωσης συμμετοχής» του καθένα από τους συζύγους στην περιουσία που αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια του γάμου, το συναινετικό διαζύγιο και η εξομοίωση των δικαιωμάτων των παιδιών που γεννήθηκαν χωρίς γάμο με τα δικαιώματα των παιδιών που γεννήθηκαν μέσα στο γάμο (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995).

Στην ίδια δεκαετία μια σειρά από μέτρα προώθησαν την ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση. Το 1982 καταργήθηκαν σημαντικές διακρίσεις φύλου σε σχέση με την εισαγωγή ανδρών και γυναικών σε ανώτατα ιδρύματα (για παράδειγμα, επιτράπηκε η εισαγωγή ανδρών σε σχολές νηπιαγωγών και οικιακής οικονομίας) (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995). Επίσης, καταργήθηκε η σχολική ποδιά για τα κορίτσια, εισήχθη σχολικός επαγγελματικός προσανατολισμός σε όλα τα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με γνώμονα την ισότητα ανάμεσα στα φύλα και τέλος έγινε σημαντική προσπάθεια σε σχολικά εγχειρίδια και διδακτικά βιβλία προς την κατεύθυνση της κατάργησης των στερεοτύπων σε κοινωνικούς και επαγγελματικούς ρόλους των δύο φύλων (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995).

Όσον αφορά στον αγροτικό τομέα, δόθηκε η δυνατότητα στις αγρότισσες να γίνουν μέλη συνεταιρισμών, θεσπίστηκε πλήρης και αυτοτελής σύνταξη για την αγρότισσα, χορηγήθηκε επίδομα τοκετού στις ασφαλισμένες στον Ο.Γ.Α. και τέλος καταργήθηκε οποιαδήποτε διαφορά μεταξύ των δύο συζύγων ως προς την αρχηγία της γεωργικής εκμετάλλευσης, η οποία είναι ενιαία στο πλαίσιο της οικογένειας (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995). Επιπλέον, το 1984 καθιερώνεται η αυτεπάγγελτη δίωξη για εγκλήματα βιασμού και

τιμωρείται ως ποινικό αδίκημα η πράξη εκείνου που προσβάλλει με άσεμνες χειρονομίες και προτάσεις την αξιοπρέπεια του άλλου (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995).

Επειδή οι ρόλοι της γυναίκας στην ιδιωτική ζωή και στο πλαίσιο της οικογένειας θεωρούνται «φυσικοί» και αυτονόητοι, οι μεταρρυθμίσεις του οικογενειακού δικαίου βρήκαν μεγαλύτερη ανταπόκριση και εφαρμόστηκαν ευκολότερα σε σχέση με τις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν τη θέση της γυναίκας στο δημόσιο τομέα και ειδικά στον τομέα της απασχόλησης. Στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο η αντίληψη που επικρατεί ακόμη και σήμερα είναι ότι η ισότιμη αντιμετώπιση της γυναίκας στην απασχόληση είναι σχεδόν ανέφικτη, διότι η κύρια ή παράλληλη ενασχόλησή της με την οικογένεια δεν συμβαδίζει με την πλήρη ένταξη της στην αγορά εργασίας. Σύμφωνα με τον Βουτυρά (1981), η ισότητα στην επαγγελματική εξέλιξη, στις αμοιβές ή στην κατάρτιση δεν έχει καθιερωθεί στην πράξη, γιατί τέθηκε μόνον σαν ζήτημα εργατικής νομοθεσίας, ενώ είναι συνυφασμένο με την όλη θέση της γυναίκας στην κοινωνική ζωή. Για τους παραπάνω λόγους, αναλύεται εκτενέστερα το δίκαιο που αφορά στην ισότητα των εργασιακών σχέσεων ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες.

1.2.1.1 Εργασία και δίκαιο.

Οι κυριότερες διατάξεις για την κατοχύρωση των εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων της γυναίκας απορρέουν από το νόμο 1414/1984, που αφορά στην απασχόληση και στο επάγγελμα, από το νόμο 1302/1982, που αφορά στην προστασία της μητρότητας και από το νόμο 1483/1984 που αφορά στις οικογενειακές υποχρεώσεις (Υπουργείο Εργασίας - Τμήμα Ισότητας, 1985). Τη δεκαετία του '80, οι γυναίκες εργαζόμενες απέκτησαν για πρώτη φορά δικαίωμα ίσης μεταχείρισης με τους άνδρες στην απασχόληση, στις συνθήκες εργασίας, στην επαγγελματική εξέλιξη, στις αμοιβές, στον επαγγελματικό προσανατολισμό, στην κατάρτιση και στην κοινωνική ασφάλιση. Επιπλέον, κατέκτησαν το δικαίωμα για άδεια μητρότητας ή άλλες οικογενειακές υποχρεώσεις και για επιδόματα γάμου, μητρότητας και οικογενειακών υποχρεώσεων.

Το Κοινοτικό Δίκαιο και το Σύνταγμα της Ελλάδας απαγορεύουν τόσο τις άμεσες όσο και τις έμμεσες διακρίσεις. Έμμεσες διακρίσεις είναι εκείνες που δημιουργούνται όταν κατά τη λήψη κάποιου νομοθετικού ή άλλου μέτρου και τα δύο φύλα αντιμετωπίζονται ισότιμα, στην εφαρμογή του όμως το μέτρο αυτό θέτει σε δυσμενή θέση περισσότερα άτομα του ενός φύλου, εμποδίζοντας έτσι την άσκηση του νομοθετικού δικαιώματος (Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, 1998). Παρ' όλο που οι άμεσες διακρίσεις έχουν μειωθεί σημαντικά, ιδίως στους νόμους και στις συλλογικές συμβάσεις, στην πράξη διατηρούνται ακόμη, όπως αποδεικνύεται για παράδειγμα από το μεγάλο αριθμό των αγγελιών στις οποίες ζητούνται για απασχόληση αποκλειστικά άνδρες ή γυναίκες. Από την άλλη, οι έμμεσες διακρίσεις δεν έχουν ερμηνευθεί καθόλου, ούτε αντιμετωπίζονται από τα αρμόδια πολιτικά όργανα ή τους ίδιους τους εργαζόμενους και τα συνδικάτα τους (Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, 1998). Οι έμμεσες διακρίσεις, υποστηρίζει η Αυδή-Καλκάνη (1989), θα συνεχίζονται όσο οι εργασιακές σχέσεις δεν προσαρμόζονται στις ανάγκες των εργαζομένων, όσο δηλαδή η δουλειά δεν συμβαδίζει με την ιδιωτική ζωή, έτσι ώστε κάθε άνθρωπος ανεξάρτητα από το φύλο του να μπορεί να συνδυάζει, χωρίς δυσμενείς επιπτώσεις στην επαγγελματική του εξέλιξη, τις οικογενειακές με τις εργασιακές του ευθύνες και υποχρεώσεις.

Γενικά, όλες οι ερευνήτριες τονίζουν την απόσταση που εξακολουθεί να υπάρχει ανάμεσα στη θεωρία και στην πράξη, με αποτέλεσμα οι γυναίκες να μην μπορούν να ασκήσουν ισότιμα με τους άνδρες το δικαίωμα στη μισθωτή εργασία, παρ' όλες τις διατάξεις της νομοθεσίας. Η κοινοτική οδηγία 76/707 αναφέρεται στην υλοποίηση των νομοθετικών διατάξεων για ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην απασχόληση και υποχρεώνει όλα τα κράτη μέλη να προσαρμόσουν τα σχετικά νομικά τους κείμενα, έτσι ώστε να προβλέψουν

το δικαίωμα προσφυγής στα δικαστήρια και να πληροφορήσουν τους ενδιαφερόμενους (Κραβαρίτου, 1981). Όμως, σύμφωνα με την Κραβαρίτου (1981), στην Ελλάδα η παραπάνω οδηγία συναντά πολλές δυσκολίες εφαρμογής κυρίως λόγω του ότι η προσφυγή στο δικαστήριο είναι διαδικασία χρονοβόρα, ψυχοφθόρα και πολυέξοδη, ενώ η ενημέρωση στους χώρους εργασίας είναι μηδαμινή, εφόσον οι περισσότερες γυναίκες δεν εκπροσωπούνται επαρκώς στα συνδικαλιστικά όργανα.

Πάντως, η επίτευξη της ισότητας ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες σε σχέση με την απασχόληση δεν μπορεί να βασίζεται μόνο στους νόμους του εργατικού δικαίου. Η εφαρμογή του δικαίου στην πράξη, η ελλιπής ενημέρωση και η ανεπάρκεια υποστηρικτικών δομών (κυρίως για την οικογένεια) ή άλλων επιπλέον νομοθετικών ρυθμίσεων εμποδίζει την υλοποίηση της ισότητας. Οι περισσότεροι ερευνητές διαπιστώνουν την παράλογη πραγματικότητα σε σχέση με τη νομοθεσία, όπου ενώ τυπικά θεσπίζονται περισσότερα μέτρα για την ισότητα, η εφαρμογή τους δεν διασφαλίζεται. Έτσι, αφ' ενός υπάρχουν πολλές και σπάνιες προϋποθέσεις για τη δυνατότητα άσκησης των δικαιωμάτων που παρέχονται, αφ' ετέρου η μητέρα εργαζόμενη αντιμετωπίζεται ψυχρά και μηχανιστικά ως μια ασύμφορη εργαζόμενη που πρέπει να προσαρμοστεί στο δεδομένο εργασιακό καθεστώς, όπως ακριβώς και ένας άνδρας (Αυδή-Καλκάνη, 1989).

Σύμφωνα με τη Δουλκέρη (1986), παρότι όλο και περισσότερες γυναίκες συμμετέχουν ενεργά στην παραγωγή, το παραδοσιακό πρότυπο της ιδανικής μητέρας, συζύγου και νοικοκυράς δεν έχει αλλάξει. Πράγματι, η οικογένεια συνεχίζει να αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την επαγγελματική εξέλιξη της γυναίκας και ο διαχωρισμός των επαγγελματιών σε ανδρικά και γυναικεία είναι αποτέλεσμα της διάκρισης των κοινωνικών ρόλων, με βάση το επιχείρημα της φύσης και της αναπαραγωγικής ικανότητας των γυναικών. Η Κραβαρίτου (1998) ισχυρίζεται ότι η αποκλειστική σχεδόν σχέση της γυναίκας με την οικογένεια αντικατοπτρίζεται και στο εργατικό δίκαιο, το οποίο υπερασπίζεται τον αναπαραγωγικό ρόλο της γυναίκας με μια σειρά από «προστατευτικές» ή «ευεργετικές» διατάξεις, οι οποίες υποτίθεται ότι διευκολύνουν τη συμμετοχή της γυναίκας στην αμειβόμενη εργασία. Όμως, οι προστατευτικές ρυθμίσεις που ίσχυαν παλιότερα (15ετία για τη σύνταξη) και άλλες που ισχύουν ακόμη και σήμερα (μειωμένο ωράριο για μητέρες), ενώ διευκόλυναν πολλές γυναίκες, ταυτόχρονα στάθηκαν εμπόδιο στην επαγγελματική τους εξέλιξη, προωθώντας τελικά την ανισότητα στην αντιμετώπιση των γυναικών από τους εργοδότες (Αβδελά, 1987).

Σήμερα, διαπιστώνεται μια σχιζοφρένεια στους κανόνες του εργατικού δικαίου, διότι από τη μια η εθνική εργατική νομοθεσία θέλει να αναγνωρίσει τις ανάγκες αναπαραγωγής των γυναικών, από την άλλη το κοινοτικό δίκαιο στο όνομα της ισότητας, αγνοώντας τη μη αμειβόμενη εργασία που προσφέρουν οι γυναίκες στο πλαίσιο της οικογένειας, εξομοιώνει το νομικό καθεστώς για άνδρες και γυναίκες (Κραβαρίτου, 1991β; Κραβαρίτου, 1998). Στο πλαίσιο αυτό, της σύγκλισης δηλαδή του ελληνικού και ευρωπαϊκού δικαίου, ακολούθησαν για παράδειγμα οι σχετικά πρόσφατες μεταρρυθμίσεις στο ασφαλιστικό σύστημα (νόμοι 1902/1990, 1976/1991 και 2084/1992), οι οποίες επέβαλαν αυστηρότερους όρους στη συνταξιοδότηση των γυναικών (κατάργηση δυνατότητας συνταξιοδότησης στα 15 χρόνια για τις εργαζόμενες μητέρες στο δημόσιο και αύξηση του ορίου ηλικίας στα 65 χρόνια). Η κριτική που ασκείται αφορά σε μια «εξανδρισμένη» αντίληψη της ισότητας, η οποία αγνοεί την ιδιωτική σφαίρα, την οικογένεια και τον κοινωνικό ρόλο των γυναικών (Κραβαρίτου, 1991β). Με άλλα λόγια, στο όνομα της ισότητας προωθούνται νομοθετικές ρυθμίσεις, οι οποίες χειροτερεύουν τη θέση της εργαζόμενης γυναίκας, ενώ αντίθετα δεν ενισχύεται η συμφιλίωση της οικογενειακής και εργασιακής ζωής. Για παράδειγμα, ο νόμος 2082/1992 για δημιουργικά κέντρα απασχόλησης, για βοηθούς μητέρες και βοήθεια στο σπίτι δεν εφαρμόστηκε παρά μόνο σε πιλοτική βάση, ενώ η γονική άδεια (νόμος 1483/1984) δεν

χρησιμοποιείται ποτέ, όχι μόνο γιατί δεν είναι αμειβόμενη, αλλά γιατί ο εργαζόμενος υποχρεούται να πληρώσει ο ίδιος τόσο τη δική του ασφαλιστική εισφορά όσο και αυτήν του εργοδότη (Συμεωνίδου, 1998).

Επομένως, το εργατικό δίκαιο αγνοώντας τους οικογενειακούς ρόλους της γυναίκας και τις διαφορές ανάμεσα στα φύλα, ταυτίζει την εργαζόμενη γυναίκα με τον εργαζόμενο άνδρα. Στο όνομα της ισότητας μπορεί να καταργηθούν ακόμη και οι προστατευτικές διατάξεις, ενώ αυτό που χρειάζεται, ισχυρίζεται η Κραβαρίτου (1991α), είναι η αναγνώριση της διαφορετικής σχέσης που έχει η γυναίκα με την αμειβόμενη και μη αμειβόμενη εργασία. Βεβαίως, η εντόπιση των διαφορών ανάμεσα στα φύλα έχει νόημα μόνον ως πραγμάτωση της ελευθερίας και της ισοτιμίας τους και όχι ως απλή διαφοροποίηση με προστατευτικές διατάξεις, οι οποίες αναπαράγουν τις έμφυλες ταυτότητες και μεγεθύνουν την ανισότητα (Κραβαρίτου, 1996). Φαίνεται τελικά ότι η εφαρμογή της ισότητας είναι ιδιαίτερα δαπανηρή, διότι το κράτος, στο όνομα της οικονομικής ανάπτυξης, αντί να αλλάξει την αντίληψη για τον τρόπο εργασίας και τις εργασιακές σχέσεις, περιορίζει κεκτημένα δικαιώματα των γυναικών αντί να τα προσφέρει και στους άνδρες. Με τον τρόπο αυτό επιφέρει την ισότητα προς τα κάτω. Σύμφωνα με την Αυδή-Καλκάνη (1989), όταν στόχος είναι η πλήρης ένταξη των γυναικών στην παραγωγή πάνω στο πρότυπο του άνδρα εργαζόμενου και της πλήρους εκμετάλλευσής του, η εφαρμογή της ισότητας θα συνεχίζεται προς τα κάτω και το εργατικό δίκαιο θα αποπνέει έναν σεξιστικό χαρακτήρα.

1.2.2 Γυναίκες και πολιτική.

Η αναγνώριση του δικαιώματος ψήφου των γυναικών στην Ελλάδα το 1952, σήμαινε ταυτόχρονα την αναγνώριση και όλων των άλλων πολιτικών δικαιωμάτων, όπως την κατάργηση των ανισοτήτων που απαγόρευαν την είσοδο τους στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, από τα οποία οι γυναίκες βρίσκονταν αποκλεισμένες για πολύ καιρό. Η παραπάνω κατάσταση καθρέφτιζε τη γενικότερη απόρριψη των γυναικών από τις περισσότερες λειτουργίες της δημόσιας σφαίρας και ιδιαίτερα το χώρο της πολιτικής (Σαμίου, 1990). Σύμφωνα με τη Σαμίου (1990), ακόμη και σήμερα, οι επικρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις σε σχέση με τον κοινωνικό ρόλο των γυναικών και η ίδια η κοινωνική οργάνωση, που στηρίζεται στον απόλυτο καταμερισμό της εργασίας, συμβάλουν στον αποκλεισμό των γυναικών από τον χώρο της πολιτικής.

Για το λόγο αυτό, η συμμετοχή των γυναικών στα εθνικά κοινοβούλια ή στις εκάστοτε κυβερνήσεις της χώρας μας, μετά την απόκτηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων, υπήρξε πάντα μηδαμινή. Το ίδιο ισχύει και για την εκπροσώπηση των ελληνίδων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Αντίστοιχα, η παρουσία των γυναικών σε κέντρα λήψης αποφάσεων είναι ανεπαρκής. Για παράδειγμα, οι θέσεις των προέδρων ή των διοικητών των δημόσιων επιχειρήσεων, όπως είναι ο Ο.Τ.Ε., ο Ο.Σ.Ε., η Δ.Ε.Η. και η Ολυμπιακή ή τα μέλη των διοικητικών συμβουλίων προορίζονται μόνον για άνδρες (Δουλκέρη, 1986). Επιπλέον, η συμμετοχή των γυναικών στις συνδικαλιστικές οργανώσεις είναι ασήμαντη (Δουλκέρη, 1986). Σύμφωνα με στοιχεία της ΓΣΕΕ για το 1998, αν και οι γυναίκες ξεπερνούν το 38% του εργατικού δυναμικού της χώρας, από 2.067 εκλεγμένα μέλη ομοσπονδιών και εργατικών κέντρων μόνο οι 133 είναι γυναίκες (Γερογιάννη, 1998).

Ειδικά στο χώρο της πολιτικής, σε σύγκριση με άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Ελλάδα κατέχει μια από τις τελευταίες θέσεις όσον αφορά τη συμμετοχή των γυναικών στο Κοινοβούλιο, με ποσοστό 6,3% (Καλημέρη, 1999). Το 2000, το ποσοστό των γυναικών στην Κυβέρνηση ήταν 9,3%, δηλαδή μόνον 4 γυναίκες βρίσκονταν σε υπουργικές θέσεις στο σύνολο των 43 υπουργών και υφυπουργών (ΚΕΘΙ, 2001). Επιπλέον, σήμερα στους 54 νομάρχες της Ελλάδας, οι 52 είναι άνδρες και μόνο 2 είναι γυναίκες, ενώ στους 900 δημάρχους, οι 887 είναι άνδρες και οι 13 γυναίκες (ΚΕΘΙ, 2001).

Σε έρευνα που διεξήγαγε η Γενική Γραμματεία Ισότητας σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών το 1988, για την πολιτική συμπεριφορά των ελληνίδων γυναικών, βρέθηκε ότι δεν υπάρχει ένα ομοιογενές πρότυπο γυναικείας πολιτικής συμπεριφοράς, όπως δεν υπάρχει και ένα ομοιογενές σύστημα αντιλήψεων για την κοινωνική και πολιτική θέση της Ελληνίδας (Γενική Γραμματεία Ισότητας & Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1988). Αντιθέτως, τα πρότυπα πολιτικής συμπεριφοράς και τα συστήματα αντιλήψεων διαφοροποιούνται σημαντικά ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο και την ηλικία. Ωστόσο, σπέρματα παραδοσιακών αντιλήψεων βρίσκονται σε όλες τις κατηγορίες γυναικών, ενώ ένα 15% των γυναικών εκφράζει απόλυτα στερεότυπες αντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες ο δημόσιος χώρος παραχωρείται ολοκληρωτικά στους άνδρες, οι γυναικείες ικανότητες αξιολογούνται αρνητικά και τέλος οι γυναίκες ασχολούνται τόσο με την πολιτική όσο και οι πολιτικοί με αυτές, δηλαδή ελάχιστα (Γενική Γραμματεία Ισότητας & Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1988).

Σύμφωνα με την Μαγγανάρα (1998), οι παράγοντες που επιδρούν θετικά στη συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων έχουν να κάνουν με τις ευκαιρίες πρόσβασης των γυναικών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, με τα αυξημένα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό, με την αναλογία γυναικών σε επιστημονικά και διευθυντικά επαγγέλματα και με χώρες όπου οι γυναίκες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου πριν το 1940. Από την άλλη, οι ανδροκρατικές δομές περιορίζουν σημαντικά τη δυνατότητα συμμετοχής των γυναικών στη δημόσια ζωή και ειδικότερα στην πολιτική. Τα αίτια είναι ένας συνδυασμός κυρίως από κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες (καταμερισμός εργασίας), πολιτιστικούς (αξίες και στερεότυπα), ψυχολογικούς (έλλειψη αυτοπεποίθησης) και οργανωτικούς, σε σχέση δηλαδή με τους υπάρχοντες πολιτικούς θεσμούς και τα κριτήρια επιλογής για την εισαγωγή στην πολιτική ζωή (Μαγγανάρα, 1998). Επίσης, η συμμετοχή στη δημόσια ζωή φαίνεται ότι απαιτεί ελαστική κατανομή του χρόνου εργασίας, κάτι που οι περισσότερες γυναίκες δεν διαθέτουν εξαιτίας οικογενειακών υποχρεώσεων και επαγγελματικών επιλογών, δηλαδή μισθωτών θέσεων εργασίας, οι οποίες δεν χαρακτηρίζονται από ελαστικότητα χρόνου. Τελικά, οι ελληνίδες εργαζόμενες δυσκολεύονται ν' αναπτύξουν πολιτική δράση, να είναι ενημερωμένες, να παρακολουθούν τον τύπο, να παίρνουν μέρος σε πολύωρες συνεδριάσεις και παράλληλα να έχουν τη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας, αναπληρώνοντας παράλληλα τις ποικίλες κρατικές ελλείψεις της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και της κοινωνικής πρόνοιας.

1.2.3 Γυναίκες και εκπαίδευση.

Στην Ελλάδα η υποχρεωτική εκπαίδευση διαρκεί εννέα χρόνια, ενώ όλοι οι έλληνες πολίτες, άνδρες και γυναίκες, έχουν ίσα δικαιώματα στη δωρεάν εκπαίδευση όλων των βαθμίδων στα δημόσια ιδρύματα της χώρας. Σύμφωνα με εθνική έκθεση της Γενικής Γραμματείας Ισότητας (1995), ο αναλφαβητισμός στην Ελλάδα πλήττει κυρίως τις γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας, στα χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα και στις αγροτικές περιοχές, ενώ σήμερα παρατηρείται ισορροπία στην αναλογία αγοριών και κοριτσιών κατά τη διάρκεια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Όμως, στο λύκειο και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, τα κορίτσια τείνουν να επιλέγουν κλάδους γενικής και θεωρητικής κατεύθυνσης και να αποφεύγουν τις τεχνικές, επαγγελματικές και θετικές κατευθύνσεις (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995). Ειδικά στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, υπάρχει μια σταθερή αύξηση της συμμετοχής των γυναικών, με αποτέλεσμα ο αριθμός των γυναικών συνολικά στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της χώρας να υπερβαίνει αυτόν των ανδρών τα τελευταία χρόνια. Ωστόσο, η συμμετοχή των γυναικών είναι μεγαλύτερη στα Παιδαγωγικά Τμήματα και στη Φιλοσοφική Σχολή και μικρότερη στο Τμήμα Φυσικής, Μαθηματικών και στα Τμήματα του Πολυτεχνείου (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995).

Συγκεκριμένα, τα ποσοστά συμμετοχής των ελλήνων ανδρών και γυναικών σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες διαμορφώνονται ως εξής: στην προσχολική, πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση τα ποσοστά συμμετοχής αγοριών και κοριτσιών είναι περίπου τα ίδια και κυμαίνονται γύρω στο 50% για κάθε φύλο (Deliyanni-Kouimtzi & Ziogou, 1995). Αντιθέτως, στην τεχνική εκπαίδευση το ποσοστό των αγοριών ανέρχεται στο 66%, ενώ των κοριτσιών μόλις στο 34% και τέλος στην ανώτατη εκπαίδευση τα κορίτσια υπερτερούν με ποσοστό 54% έναντι των αγοριών με ποσοστό 46% (Deliyanni-Kouimtzi & Ziogou, 1995). Ωστόσο, όπως ήδη αναφέρθηκε, οι γυναίκες στην τριτοβάθμια εκπαίδευση αποτελούν την πλειονότητα σε σχολές θεωρητικών επιστημών με ποσοστό 75-80% και τη μειονότητα σε σχολές θετικών επιστημών με ποσοστό 10-15% (Deliyanni-Kouimtzi & Ziogou, 1995).

Είναι επομένως φανερό ότι η θεαματική αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση δεν αντικατοπτρίζει παράλληλα την εξάλειψη των διακρίσεων στην εκπαίδευση. Επιπλέον, η συμμετοχή των μαθητριών στην τεχνική εκπαίδευση είναι ιδιαίτερα χαμηλή, ενώ και εκεί οι γυναίκες φαίνεται ότι προτιμούν τις ειδικότητες υπηρεσιών γραφείου και υγείας (Σιδηροπούλου-Δημακάκου, 1998). Για παράδειγμα, το 1982 στις σχολές μαθητείας του ΟΑΕΔ το 88% των μαθητών ήταν αγόρια, ενώ στα Κέντρα Ταχύρυθμης Εκπαίδευσης και Κατάρτισης το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών για το χρονικό διάστημα 1982-84 κυμάνθηκε από 7% έως 27% (Σιδηροπούλου-Δημακάκου, 1998). Η παραπάνω άνιση κατανομή ανδρών και γυναικών σε πανεπιστημιακές σχολές και τομείς κατάρτισης έχει σημαντικές επιπτώσεις στις επαγγελματικές επιλογές των γυναικών και στη μετέπειτα σταδιοδρομία τους.

Έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών με θέμα τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης έδειξε ότι το επαγγελματικό επίπεδο των εργαζομένων είναι σε σημαντικό ποσοστό αποτέλεσμα των εκπαιδευτικών τους επιλογών (Κασιμάτη, 1998). Ωστόσο, οι εκπαιδευτικές επιλογές των γυναικών παραμένουν «κοινωνικά υπαγορευμένες» από τις εδραιωμένες αντιλήψεις για τους διαφορετικούς επαγγελματικούς ρόλους των δύο φύλων - διαφορά η οποία δηλώνει ταυτόχρονα και μια ιεραρχική διαβάθμιση. Σύμφωνα με τη Γαλατά (1995), ακόμη και γυναίκες πτυχιούχοι ανώτατων σχολών ή κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων σπουδών απασχολούνται στις υπηρεσίες (π.χ. τράπεζες και εμπόριο) και προτιμούν την εξαρτημένη εργασία. Σύμφωνα επίσης με πολύ πρόσφατα δεδομένα, οι εργαζόμενες πτυχιούχοι καταλαμβάνουν χαμηλές θέσεις στην ιεραρχία, είναι λιγότερο ικανοποιημένες από τη σταδιοδρομία τους, ενώ δεν φαίνεται να είναι απαιτητικές ή διεκδικητικές σε σχέση με την εργασία που έχουν ή επιθυμούν (Χατζηγιάννη, 2001).

Τα παραπάνω στοιχεία αναδεικνύουν τις αντιφάσεις της Ελληνικής κοινωνίας όσον αφορά στην εκπαίδευση των γυναικών. Σύμφωνα με τις Deliyanni-Kouimtzi & Ziogou (1995), ενώ το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας θεωρεί τις ανώτατες σπουδές απαραίτητες και για τα δύο φύλα, το εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται ότι αναπαράγει τις κυρίαρχες φυλετικές σχέσεις σύμφωνα με την ανδρική ιδεολογία, κατευθύνοντας τις γυναίκες σε παραδοσιακούς ρόλους και τυπικά γυναικεία επαγγέλματα. Έτσι, το είδος των σπουδών που επιλέγουν οι γυναίκες, τα ποσοστά των γυναικών στην αγορά εργασίας καθώς και το είδος της εργασίας που εκτελούν ανααιρούν την αισιόδοξη εικόνα των στατιστικών από τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση συνολικά. Οι ερευνήτριες ισχυρίζονται με άλλα λόγια ότι ενώ οι ελληνίδες, όπως και οι έλληνες, ενισχύονται συστηματικά στη συνέχιση των σπουδών τους και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αυτό δεν συνεπάγεται αυτόματα και την ενίσχυση της απελευθέρωσης των γυναικών από τους παραδοσιακούς ρόλους της μητέρας και συζύγου (Deliyanni-Kouimtzi & Ziogou, 1995). Αντίθετα, φαίνεται ότι οι γυναίκες αυτές, μετά το τέλος των σπουδών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αντιμετωπίζουν μια σκληρή πραγματικότητα, μέσα στην οποία διχάζονται ανάμεσα σε παραδοσιακές προσδοκίες του κοινωνικού περιβάλλοντος για το ρόλο της γυναίκας και σε προσωπικές επαγγελματικές

φιλοδοξίες. Τελικά, επιβεβαιώνεται ο πρωταρχικός ρόλος της γυναίκας στην ιδιωτική σφαίρα της οικογένειας και η αναζήτηση εργασίας μετά τις σπουδές δεν είναι ούτε άμεση ούτε υποχρεωτική, καθώς το μοντέλο του άνδρα – κουβαλητή ισχύει ακόμη στην παραδοσιακή ελληνική οικογένεια.

Όσον αφορά τέλος στο διδακτικό προσωπικό, όπως προκύπτει από την εθνική έκθεση της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, η συμμετοχή των γυναικών σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης είναι μεγάλη. Στην προσχολική και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση υπερτερούν οι γυναίκες εκπαιδευτικοί, ενώ στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση ο αριθμός των διδασκόντων ανδρών και γυναικών είναι περίπου ο ίδιος (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995). Στην ανώτατη εκπαίδευση, οι γυναίκες εκπροσωπούν περίπου το 30% του συνόλου του διδακτικού προσωπικού, αλλά το ποσοστό αυτό μειώνεται δραστικά καθώς ανεβαίνει η κλίμακα της ιεραρχίας (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995). Έτσι, οι γυναίκες συγκεντρώνονται στις χαμηλότερες βαθμίδες, παραμένουν στάσιμες ή προάγονται με αργότερο ρυθμό από τους άνδρες συναδέλφους τους, ιδιαίτερα αν έχουν παράλληλες οικογενειακές υποχρεώσεις. Σύμφωνα με πολύ πρόσφατα στοιχεία, παρά τη βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου των γυναικών στη δεκαετία του '90, η παρουσία τους εξακολουθεί να είναι περιορισμένη στις υψηλές βαθμίδες της ακαδημαϊκής ιεραρχίας και έρευνας, όπου οι γυναίκες αποτελούν μόνον το 9,94% των καθηγητών και το 20,9% των αναπληρωτών καθηγητών (Μαράτου-Αλιπράντη, 2001).

1.2.4 Γυναίκες και αγορά εργασίας.

Η δεκαετία 1981-1990 φαίνεται ότι υπήρξε σημαντική όσον αφορά τη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό της χώρας. Από τη μια, διαπιστώνεται αύξηση του ρυθμού της γυναικείας απασχόλησης, ιδιαίτερα στον τομέα των υπηρεσιών, από την άλλη, μια σειρά από νομοθετικές ρυθμίσεις κατοχυρώνουν τα δικαιώματα της γυναίκας, προάγοντας την ισότητα των φύλων στη σφαίρα της αμειβόμενης εργασίας.

Πολλές μελέτες κάνουν λόγο για αύξηση του δείκτη απασχόλησης των γυναικών τα χρόνια 1981-83 σε σχέση με προηγούμενες δεκαετίες (Καραντινός, 1987; Πετρινώτη, 1989α). Σύμφωνα με τον Καραντινό (1987), η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό οφείλεται σε μεταβολές των κοινωνικών αντιλήψεων, στην άνοδο του μορφωτικού επιπέδου, στα καταναλωτικά πρότυπα, στις πολιτικές πρακτικές που προωθούν την ισότητα, στην κατάσταση της οικονομίας και στις διαρθρωτικές αλλαγές της οικονομίας με την αύξηση των θέσεων εργασίας στον τριτογενή τομέα. Ταυτόχρονα όμως, οι ίδιες μελέτες διαπιστώνουν ότι η συνολική ανεργία των γυναικών είναι δυσανάλογη με τη συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό και η διάρκεια της ανεργίας τους μεγαλύτερη από αυτή των ανδρών. Μάλιστα, υψηλότερο κίνδυνο ανεργίας παρουσιάζουν οι νέες γυναίκες ηλικίας 15-24 ετών, οι φοιτήτριες, οι απόφοιτες μέσης εκπαίδευσης, οι ανειδίκευτες εργάτριες και όσες διαμένουν σε αστικές περιοχές (Καραντινός, 1987).

Η συμμετοχή των γυναικών στο σύνολο του εργατικού δυναμικού της χώρας, τη δεκαετία 1981-90, κυμαίνεται ανάμεσα στο 31% έως το 34%, ενώ οι άνεργες γυναίκες φθάνουν περίπου το 52% στο σύνολο των ανέργων και το ποσοστό αυξάνεται ακόμη περισσότερο στις νέες γυναίκες κάτω των 25 ετών (Πετρινώτη, 1989β; Καραντινός, 1989). Σε έρευνα που διεξήγαγε η Γενική Γραμματεία Ισότητας σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών το 1988, σε δείγμα 2.000 γυναικών ηλικίας 18 ετών και άνω, διαπιστώθηκε ότι η ανεργία των γυναικών είναι διπλάσια των ανδρών (6,03% για τους άνδρες και 12,14% για τις γυναίκες), ότι μεγάλος αριθμός γυναικών περνά από την αναζήτηση εργασίας στην κατηγορία της νοικοκυράς, αφού έχει μεσολαβήσει γάμος και ότι πολλές γυναίκες εγκαταλείπουν την επαγγελματική τους ενασχόληση αμέσως μετά τα 45 χρόνια (Γενική Γραμματεία Ισότητας & Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1988). Επίσης, διαπιστώθηκε

ότι το μορφωτικό επίπεδο συνδέεται θετικά με την επαγγελματική ενεργοποίηση της γυναίκας και παίζει σημαντικό ρόλο στην επιλογή του επαγγέλματος και την πρόσβαση σε επαγγελματικούς χώρους, ενώ αντίθετα η οικογενειακή κατάσταση συνδέεται αρνητικά με την απασχόληση - δηλαδή οι παντρεμένες γυναίκες εργάζονται λιγότερο από τις ανύπαντρες (Γενική Γραμματεία Ισότητας & Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1988).

Πάντως, οι περισσότερες έρευνες αναφέρονται στην απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στη νομοθετική και ουσιαστική εφαρμογή της ισότητας στο χώρο της εργασίας, στο χάσμα ανάμεσα στην τυπική αναγνώριση της ισότητας και στην καθημερινή ζωή των γυναικών, καθώς και στις αντιφατικές συνθήκες εμπειρίας και εργασίας στον τόπο δουλειάς και στο σπίτι. Όπως ισχυρίζεται η Χρονάκη (1986), οι γυναίκες εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται ως φθηνή εργατική δύναμη και εισάγονται στην παραγωγή κυρίως όταν υπάρχει ανάγκη, ενώ ο καταμερισμός της εργασίας κατά φύλο συνεχίζει να αποτελεί ένα από τα πιο εμφανή χαρακτηριστικά της επαγγελματικής διάρθρωσης στη χώρα μας, γεγονός που κατοχυρώνει κοινωνικά τις διαφορετικές αμοιβές ανάμεσα στα φύλα. Σύμφωνα με τη Βαΐου (1989) εξάλλου, οι επίσημες στατιστικές δεν αποδεικνύονται ιδιαίτερα αξιόπιστες, καθώς πολλές γυναίκες που ψάχνουν για δουλειά δεν δηλώνονται ως άνεργες, ενώ οι εργαζόμενες στο σπίτι με υπεργολαβίες δεν καταγράφονται ως οικονομικά ενεργές. Παράλληλα, η ποιότητα της δουλειάς και οι συνθήκες πρόσβασης στον τόπο εργασίας καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα απασχόλησης των γυναικών, καθώς το νοικοκυριό και η φροντίδα των παιδιών παραμένει ένα πρόσθετο φορτίο για τη γυναίκα (Βαΐου, 1989).

Όσον αφορά τους κλάδους απασχόλησης, σύμφωνα με στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας του 1981, οι περισσότερες γυναίκες απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα, δηλαδή στη γεωργία (42%) και στον τριτογενή τομέα, δηλαδή στις υπηρεσίες (40%), κυρίως στο εμπόριο και στον τουρισμό (Πανταζή-Τζίφα, 1984). Στο δευτερογενή τομέα οι γυναίκες απασχολούνται κυρίως στη βιομηχανία σε ποσοστό 18% (τρόφιμα, υφαντουργία κ.α.) (Πανταζή-Τζίφα, 1984). Σε όλους τους παραπάνω τομείς επαγγελματικής δραστηριότητας, οι γυναίκες έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, διότι πρόκειται για θέσεις εργασίας χωρίς εξειδίκευση, χωρίς προοπτικές εξέλιξης, εποχικές ή πρόσκαιρες. Επίσης, όσον αφορά τα επαγγέλματα και τη θέση των γυναικών ανά επαγγελματική κατηγορία, μόνον το 0,2% είναι διευθύντριες ή ανώτερα στελέχη σε σχέση με το 7,8% των ανδρών, 1,7% των γυναικών είναι εργοδότες σε σύγκριση με το 8,8% των ανδρών, ενώ το 44% των γυναικών είναι συμβοηθούντα μέλη, δηλαδή μη αμειβόμενες εκ της οικογενειακής επιχείρησης ή της γεωργικής εκμετάλλευσης, σε σχέση με το 4% των ανδρών (Πανταζή-Τζίφα, 1984). Επιπλέον, οκτώ στους δέκα εργαζόμενους με υπεργολαβία είναι γυναίκες, ενώ το 82% των εργαζόμενων γυναικών συγκεντρώνονται στην εξαρτημένη απασχόληση (Βαΐου, 1989). Παρ' όλ' αυτά παρατηρείται μια τάση αύξησης των γυναικών στα επιστημονικά ελεύθερα επαγγέλματα. Η παράλληλη διαπίστωση από τα στατιστικά στοιχεία της ίδιας χρονιάς (1981) ότι το επίπεδο εκπαίδευσης των απασχολούμενων γυναικών είναι ανώτερο των ανδρών, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες υφίστανται κατάφωρες αδικίες στο χώρο της μισθωτής εργασίας. Επίσης, σύμφωνα με στοιχεία από έρευνα της ΓΣΕΕ το 1990, προκύπτει ότι οι γυναίκες αποτελούν το 65% των ανέργων μακράς διάρκειας (Καραμάνου, 1990). Τέλος, φαίνεται ότι οι γυναίκες είναι λιγότερο ικανοποιημένες από την εργασία τους σε σχέση με τους άνδρες, έχουν το προβάδισμα στις συμβάσεις ορισμένου χρόνου και είναι σε μεγαλύτερα ποσοστά ανασφάλιστες σε σχέση με τους άνδρες στον ιδιωτικό τομέα (Καραμάνου, 1990).

Η δεκαετία 1991-2000 χαρακτηρίζεται από επιπλέον αλλαγές στην επαγγελματική απασχόληση των γυναικών. Στην Ελλάδα το 1991, οι γυναίκες αποτελούν το 35,7% του εργατικού δυναμικού, ενώ το ποσοστό των ανέργων γυναικών φθάνει το 60% και των μακροχρόνια ανέργων το 68,5% (Γαλατά, 1995). Η απασχόληση στη βιομηχανία και στον

αγροτικό τομέα ακολουθεί πτώση, ενώ η μείωση αυτή καλύπτεται από αυξήσεις θέσεων εργασίας στον τριτογενή τομέα (Κρητικίδης & Ιωακείμογλου, 1997). Στην πραγματικότητα παρατηρείται αύξηση της γυναικείας απασχόλησης, καθώς σύμφωνα με την εθνική έκθεση της Γενικής Γραμματείας Ισότητας (1995), το ποσοστό των εργαζόμενων γυναικών ανέρχεται στο 37%. Από την άλλη όμως, οι γυναίκες αποτελούν το 61% των ανέργων και το 65% των μη οικονομικά ενεργών, ενώ η ανεργία των γυναικών με ποσοστό 15,9% εξακολουθεί να είναι διπλάσια από αυτή των ανδρών (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995).

Ωστόσο, παρά τις ποσοτικές κυρίως μεταβολές στη γυναικεία απασχόληση και την ποιοτική άνοδο των τυπικών προσόντων της γυναίκας, άλλα χαρακτηριστικά της θέσης των γυναικών στην αγορά εργασίας παραμένουν αναλλοίωτα με την πάροδο του χρόνου. Έτσι, οι γυναίκες εξακολουθούν να αποτελούν την πλειονότητα των συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών σε ποσοστό 70%, καλύπτουν περίπου το 40% των μισθωτών, το 26,7% των αυτοαπασχολούμενων και το 15,8% των εργοδοτών (Κρητικίδης, 2000). Επίσης, η αμοιβή των γυναικών δεν ξεπερνά το 80% της αμοιβής των ανδρών στις ίδιες θέσεις εργασίας, καθώς συγκεντρώνονται σε περιορισμένο αριθμό επαγγελμάτων, όπως στην παροχή υπηρεσιών, σε ποσοστό 66%, στην εκπαίδευση, στην υγεία, στους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς και στη δημόσια διοίκηση (Γερογιάννη, 1998; Ραφιά, 1999; Κρητικίδης, 2000). Η υποαπασχόληση πλήττει κυρίως τις γυναίκες, εφόσον το 26% εργάζεται λιγότερο από 30 ώρες την εβδομάδα (Γερογιάννη, 1998). Στην Ελλάδα, μόνο το 12% των εργαζομένων γυναικών κατέχουν διευθυντικές θέσεις, ενώ στην προσπάθειά τους να ανατρέψουν το σκληρό αυτό μία στις τρεις γυναίκες γίνονται οι ίδιες επιχειρηματίες (Καλημέρη, 1999). Οι γυναίκες πάντως που αναλαμβάνουν τη δημιουργία επιχειρήσεων αποτελούν το 27% του συνόλου των επιχειρήσεων, ενώ σε σχέση με τους άνδρες επιχειρηματίες αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες δυσκολίες οικονομικής διαχείρισης και πρόσβασης στις πηγές χρηματοδότησης (Τρίγκα, 1999). Στην πραγματικότητα, οι γυναίκες απορροφήθηκαν στον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών και σε επαγγέλματα που θεωρούνται παραδοσιακά «γυναικεία», τα οποία δεν απαιτούν υψηλή εξειδίκευση, είναι εποχιακά και το εισόδημά τους έχει βοηθητικό χαρακτήρα. Ακόμη και στο δημόσιο τομέα οι γυναίκες καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας χαμηλόμισθες, δίχως προοπτικές εξέλιξης (Αβδελά, 1990).

Ιδιαίτερα υψηλό εμφανίζεται το ποσοστό ανεργίας των νέων γυναικών, το οποίο είναι σχεδόν διπλάσιο από αυτό των νέων ανδρών (42,2% έναντι 22,8%) (Ιωακείμογλου & Κρητικίδης, 1998). «Όπως το πρόσωπο της συνολικής ανεργίας έτσι και αυτό της νεανικής ανεργίας είναι κυρίως γένους θηλυκού» (Βαΐου & Καραμεσίνη, 1998: 376). Επίσης, η μακροχρόνια ανεργία πλήττει τις νέες γυναίκες περισσότερο από ότι τους νέους άνδρες, ενώ υψηλό είναι και το ποσοστό των ανέργων γυναικών με πτυχίο ανώτερης βαθμίδας, (Ιωακείμογλου & Κρητικίδης, 1998). Γενικά, η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα που έχει το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας των νέων κάτω των 25 ετών, ενώ η υποαπασχόληση και η ετεροαπασχόληση, δηλαδή εργασία άσχετη με τις γνώσεις και την ειδικότητα των εργαζομένων, αποτελούν βασικές μορφές απορρόφησης των νέων. Το 52% των νέων που εργάζονται με μερική απασχόληση έχουν επιλέξει αναγκαστικά το μειωμένο ωράριο επειδή δεν βρίσκουν εργασία πλήρους και σταθερής απασχόλησης, λόγω της αυξημένης ανεργίας (Κατσορίδας, 1998).

Επιπλέον, η ποσοτική αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό της χώρας δεν σημαίνει και την επίλυση των διακρίσεων εις βάρος της γυναικείας απασχόλησης. Οι γυναίκες εξάλλου δεν εκπροσωπούνται επαρκώς στα συνδικάτα, ούτε στα κέντρα λήψης αποφάσεων, δραστηριότητες οι οποίες θα συνέβαλλαν στην αναβάθμιση της θέσης της εργαζόμενης γυναίκας με την εφαρμογή των κατάλληλων μέτρων προώθησης της ισότητας των φύλων.

1.2.5 Γυναίκες και οικογένεια.

Στο πλαίσιο της ελληνικής οικογένειας, η εξειδίκευση των ρόλων σε ανδρικούς και γυναικείους εξυπηρέτησε για χρόνια τη διατήρηση της πατριαρχικής οικογένειας, η οποία και νομοθετικά ίσχυε μέχρι το 1983. Εξάλλου, η δόμηση της διαφορετικής ταυτότητας ανάμεσα στα δύο φύλα, που αποτελεί ένα ιστορικό και διαπολιτισμικό φαινόμενο, συντελείται κυρίως μέσα στην οικογένεια και υπαγορεύει διαφορετικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά για κάθε φύλο (Τεντοκάλη, 1998). Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά στη διαμόρφωση της γυναικείας ταυτότητας είναι η παροχή της «κοινωνικής μητρότητας»¹, η οποία καθορίζει και την πρωταρχική θέση της γυναίκας στην οικογένεια. Επιπλέον, η νομοθεσία, η αγορά εργασίας και η επίσημη εκπαίδευση ενισχύουν τη διάκριση των ρόλων σε ανδρικούς και γυναικείους, αναπαράγοντας έτσι τον οικογενειακό προσδιορισμό των Ελληνίδων.

Την προηγούμενη δεκαετία στην Ελλάδα οι νοικοκυρές αντιπροσώπευαν τα 2/3 του συνολικού γυναικείου πληθυσμού (Πανταζή-Τζίφα, 1984). Μέχρι σήμερα, η ελληνίδα νοικοκυρά είναι ένα άτομο απόλυτα εξαρτημένο από έναν άνδρα που της παρέχει στέγη, τροφή, ενδυμασία, την ασφαλίζει στο ταμείο του και της μεταβιβάζει τη σύνταξή του. Η μη εργαζόμενη μητέρα αντιμετωπίζεται με αδιαφορία, διότι το έργο της θεωρείται ιδιωτική της υπόθεση χωρίς ευρύτερο κοινωνικό ενδιαφέρον ή σημασία. Το κύριο πρόβλημα που αντιμετωπίζει μια γυναίκα που δεν εργάζεται είναι η κοινωνική απομόνωση, ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα. Αποτέλεσμα αυτής της απομόνωσης είναι να αισθάνεται την ανατροφή των παιδιών της μια άχαρη και εξουθενωτική εργασία και να θεωρεί οποιαδήποτε εξωοικιακή απασχόληση προτιμότερη γιατί της επιτρέπει να έρχεται σε επαφή με τον έξω κόσμο (Κατάκη, 1984; Πανταζή-Τζίφα, 1984). Σύμφωνα με την Κατάκη (1984), στην προσπάθειά της να ανακαλύψει μια νέα ταυτότητα, η γυναίκα διχάζεται συνήθως ανάμεσα στο παραδοσιακό πρότυπο της γυναικείας προσφοράς που βιώνει από τη μητέρα της και στην ικανοποίηση των προσωπικών της αναγκών. Το αδιέξοδο αυτό την οδηγεί συχνά στην εξωοικογενειακή απασχόληση και στην ανάληψη επιπλέον ευθυνών.

Πράγματι, οι σύγχρονες ιδεολογικές, κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις επέφεραν σημαντικές αλλαγές στην οικογενειακή οργάνωση, όπως για παράδειγμα η τάση προς τις μικρές ή πυρηνικές οικογένειες και η συνεπακόλουθη μείωση του συγγενικού δικτύου. Επιπλέον, δύο εντελώς νέες μορφές οικογενειακής οργάνωσης αποτελούν σήμερα η ελεύθερη συμβίωση, η οποία παρατηρείται κυρίως στους νέους ηλικίας κάτω των 30 ετών και οι μονογονεϊκές οικογένειες, οι οποίες προέρχονται είτε από άγαμες μητέρες είτε από χωρισμένους γονείς (Λάμψα, 1994). Σύμφωνα με στοιχεία του 1991, ο αριθμός των νοικοκυριών με αρχηγό γυναίκα ήταν 19,4%, γεγονός που αποτελεί εξέλιξη της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας με σημαντικές κοινωνικές επιπτώσεις (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995). Τα μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό μεταξύ των γυναικών παρουσιάζουν οι κατηγορίες των διαζευγμένων γυναικών με ποσοστό 60,5% και των μόνων μητέρων, αρχηγών οικογένειας με παιδιά κάτω των 12, με ποσοστό 74,8% (Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995). Η τελευταία μάλιστα παρουσιάζει και το μικρότερο ποσοστό ανεργίας μακράς διάρκειας μεταξύ των γυναικών, ίσως γιατί η συγκεκριμένη κατηγορία αποδέχεται οποιαδήποτε εργασία ανεξάρτητα από τυπικά προσόντα.

Σύμφωνα όμως με την Λάμψα (1994), η μεγαλύτερη αλλαγή στην οικογένεια έχει επέλθει σήμερα από το γεγονός ότι έπαψε πια να αποτελεί μια συμπαγή μονάδα, στην οποία το ζευγάρι (άνδρας και γυναίκα) συμπληρώνει ο ένας τον άλλον, αποτελώντας ο κάθε ένας το ήμισυ μιας μονάδας. Αντίθετα, φαίνεται ότι στη σύγχρονη οικογένεια το άτομο υπερισχύει

¹ Ο όρος «women's mothering» ανήκει στην N. Chodorow, η οποία ανέλυσε τον τρόπο με τον οποίο η «κοινωνική μητρότητα» αναλαμβάνεται μόνον από γυναίκες και αναπαράγεται από γενιά σε γενιά.

του συνόλου της και το ζευγάρι αποτελεί την ένωση δύο αυτόνομων προσώπων. Στην πραγματικότητα, η Λάμψα (1994) ισχυρίζεται ότι η πατριαρχική οικογένεια καταργήθηκε και ότι η σύγχρονη οικογένεια για να επιβιώσει έχει ανάγκη από σχέσεις ισότιμες, αυτόνομες, αλληλοσεβασμού και αγάπης, όπου και οι δύο σύντροφοι πρέπει να συμμετέχουν από κοινού στην επαγγελματική και οικογενειακή ζωή.

Σε έρευνα πάντως που διεξήχθη το 1995 στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας σε σχέση με τα οικογενειακά πρότυπα και τις συζυγικές ανταλλαγές, επιβεβαιώθηκε ο καθοριστικός ρόλος των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών (π.χ. επίπεδο εκπαίδευσης, ηλικία, επαγγελματική θέση κλπ.) στην αποδοχή πιο σύγχρονων απόψεων σχετικά με τους ρόλους των δύο φύλων και στην πιο ισότιμη κατανομή των οικιακών εργασιών μεταξύ των συζύγων στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής (Μαράτου-Αλιπράντη, 1995). Με άλλα λόγια, όσο περισσότερα τα εφόδια (εκπαίδευση, εισόδημα, θέση στο επάγγελμα) του συζύγου, τόσο μεγαλύτερη και η συμμετοχή του στις καθημερινές οικιακές δραστηριότητες. Επίσης, η κατανομή της οικιακής εργασίας και της φροντίδας των παιδιών είναι πιο ισότιμη μεταξύ των ζευγαριών που η γυναίκα εργάζεται, ιδιαίτερα μάλιστα όταν αυτή διαθέτει περισσότερα εφόδια και βρίσκεται σε ανώτερες ή μεσαίες επαγγελματικές κατηγορίες. Πάντως, σε γενικές γραμμές η βοήθεια των συζύγων είναι ασήμαντη. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, σε σχέση με όσους άνδρες βοηθούν, οι γυναίκες αφιερώνουν 6 φορές περισσότερο χρόνο καθημερινά για οικιακή εργασία και τρεις φορές περισσότερο χρόνο στη φροντίδα των παιδιών (Μαράτου-Αλιπράντη, 1995). Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι ανάμεσα στα ζευγάρια που οι γυναίκες εργάζονται και προτίθενται να συνεχίσουν την εργασία τους μέχρι την περίοδο της συνταξιοδότησής τους, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να επικρατούν πιο σύγχρονα σχήματα καταμερισμού των οικιακών δραστηριοτήτων (Μαράτου-Αλιπράντη, 1995).

Στην Ελλάδα η επιβίωση παραδοσιακών δομών, όπως της διευρυμένης οικογένειας και των κυκλωμάτων αυτοβοήθειας, λειτούργησε για χρόνια ως ισχυρό υποκατάστατο των κρατικών κοινωνικών παροχών. Ως αποτέλεσμα της έλλειψης κοινωνικών παροχών, οι γυναίκες πολύ συχνά διακόπτουν την εργασία τους για τη στήριξη της οικογένειας, γεννούν λιγότερα παιδιά, δεν αποκτούν παιδιά εκτός γάμου, ενώ ο αριθμός των διαζυγίων παραμένει χαμηλός (Συμεωνίδου, 1998). Σύμφωνα με τη Συμεωνίδου (1998), η γυναίκα εξαναγκάζεται σε ένα «υποχρεωτικό αλτρουισμό», καθώς οι εναλλακτικές λύσεις για απασχόληση, κοινωνική ασφάλιση κλπ. είτε απουσιάζουν, είτε είναι ανεπαρκείς. Επιπλέον, οι γυναίκες της οικογένειας αναλαμβάνουν τη φύλαξη των ανήλικων παιδιών, όταν η μητέρα εργάζεται, το οικονομικό κόστος των σπουδών των παιδιών και της συντήρησής τους μέχρι να βρουν δουλειά, καθώς και τη φροντίδα των ηλικιωμένων μελών της οικογένειας.

Τέλος, η Αγάθωνος-Γεωργοπούλου (1990) αναφέρει ότι κοινωνικές αξίες και αντιλήψεις σχετικά με τη δύναμη και τον προστατευτικό ρόλο της οικογένειας καθιστούν δύσκολη την παραδοχή ότι η ελληνική οικογένεια είναι εξίσου ευάλωτη με αυτές άλλων ευρωπαϊκών χωρών του δυτικού κόσμου σε θέματα βίας και κακοποίησης ενάντια στις γυναίκες. Είναι αλήθεια ότι το μέγεθος του προβλήματος δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί αντικειμενικά, εφόσον πρόκειται για μια κρυφή τις περισσότερες φορές μορφή εγκληματικότητας. Πράγματι, μόνον 1 στις 4 ελληνίδες καταγγέλλουν την κακοποίηση τους στην αστυνομία, ενώ μόνο ένα 21% των κακοποιημένων γυναικών αναζητά ιατρική αντιμετώπιση (Αγάθωνος-Γεωργοπούλου, 1990). Επίσης, υπολογίζεται ότι το 15% περίπου των θυμάτων παίρνουν διαζύγιο στο οποίο η απόφαση στηρίζεται στη βία που έχουν υποστεί από τους συζύγους τους (Αγάθωνος-Γεωργοπούλου, 1990). Μια σειρά από μελέτες δείχνουν ότι παρ' όλο που οι γυναίκες θύματα προέρχονται από όλα τα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, γυναίκες από χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα είναι περισσότερο ευάλωτες. Συνήθως πρόκειται για νοικοκυρές και μητέρες, οικονομικά εξαρτημένες και με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης.

1.3 Ανακεφαλαίωση.

Μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα οι αρμοδιότητες της γυναίκας εξαντλούνται κυρίως στο χώρο της οικογένειας (Παυλάκου, 1991). Βέβαια, η γυναίκα εργαζόταν σκληρά σε όλες τις περιόδους της ανθρώπινης ιστορίας, μέσα και έξω από το σπίτι αλλά χωρίς αμοιβή, γεγονός που συντηρούσε την οικονομική της εξάρτηση. Οι γυναίκες στην Ελλάδα αποκτούν πολιτικά δικαιώματα το 1952, ενώ πολύ αργότερα το Σύνταγμα του 1975 κατοχυρώνει την ισότητα ανάμεσα στα φύλα σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Στη συνέχεια, μια σειρά από νομοθετικές διατάξεις τη δεκαετία του 1980 κατήγγησαν τις διακρίσεις φύλων στην οικογένεια, στην υγεία, στην κατάρτιση, στην εκπαίδευση και στην απασχόληση.

Η είσοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας, ως αποτέλεσμα του εκβιομηχανισμού και των οικονομικών αναγκών της καπιταλιστικής οργάνωσης της παραγωγής, οδήγησε στη νομοθετική κατοχύρωση των εργασιακών δικαιωμάτων της γυναίκας τη δεκαετία του 1980. Το εργατικό δίκαιο προσπάθησε να ταυτίσει τη γυναίκα με το πρότυπο του άνδρα εργαζόμενου και έτσι χαρακτηρίστηκε από μια «εξανδρισμένη» αντίληψη για την ισότητα, η οποία αγνοεί τον διαφορετικό κοινωνικό ρόλο των γυναικών. Εξαιρέση αποτελούν οι λεγόμενες «προστατευτικές» διατάξεις για τη μητρότητα, οι οποίες ενώ θεσπίστηκαν για να διευκολύνουν την επαγγελματική εξέλιξη της μητέρας εργαζόμενης, στην πραγματικότητα τοποθετούν σε υποδεέστερη θέση το σύνολο των εργαζομένων γυναικών. Από την άλλη, το κοινοτικό δίκαιο και η εθνική εργατική νομοθεσία προωθεί σήμερα στο όνομα της ισότητας νομοθετικές ρυθμίσεις, οι οποίες δυσχεραίνουν ακόμη περισσότερο τη θέση της γυναίκας στην αγορά εργασίας. Σε πολλές περιπτώσεις καταργούνται κεκτημένα δικαιώματα των εργαζομένων γυναικών, αντί να προσφερθούν και στους άνδρες ή διατηρούνται μόνο γι' αυτές. Σύμφωνα με τους ερευνητές, το εργατικό δίκαιο συντηρεί την κερδοφόρα ανισότητα χάριν της οικονομικής ανάπτυξης, επιφέροντας έτσι την ισότητα προς τα κάτω. Φαίνεται ότι η εφαρμογή μιας πολιτικής για την ισότιμη αντιμετώπιση των φύλων στη σφαίρα της παραγωγής είναι ιδιαίτερα δαπανηρή. Αντίθετα, η όλη προσπάθεια επικεντρώνεται στην προτεραιότητα της εργασίας εις βάρος της οικογενειακής ζωής. Πάντως, το νομοθετικό πλαίσιο είναι απαραίτητο αλλά όχι επαρκές για την επίτευξη της ισότητας, τόσο σε κοινωνικό όσο και σε εργασιακό επίπεδο. Σύμφωνα με τον Κουκιάδη (1982), η μετάβαση από μεμονωμένες νομοθετικές ρυθμίσεις σε μια γενικότερη πολιτική κοινωνικής ανάπτυξης είναι πολύ σημαντική για την επίτευξη της ισότητας των φύλων. Μόνον έτσι εξοστρακίζεται η έννοια της προστασίας και απορρίπτεται η ιδέα της κατάταξης των γυναικών σε ειδική κατηγορία, ενώ η σύγχρονη κοινωνική πολιτική μετατρέπεται σε πολιτική αναδιάρθρωσης ρόλων.

Σύμφωνα με τους περισσότερους ερευνητές, παρά την άνοδο σε αριθμούς, ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία, τα ποσοστά της οικονομικής δραστηριότητας των γυναικών παραμένουν σταθερά γύρω στο 30%-35% καθ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο, σε αντίθεση με άλλες Ευρωπαϊκές χώρες όπου σημειώθηκε σημαντική άνοδος (Συμεωνίδου, 1998). Μετά το 1980 παρατηρείται αύξηση της γυναικείας απασχόλησης αλλά και αύξηση της ανεργίας που πλήττει κυρίως τις νέες γυναίκες. Ο μεγαλύτερος αριθμός των γυναικών απασχολείται στις υπηρεσίες και σε εξαρτημένες θέσεις εργασίας. Επίσης, η απουσία των γυναικών είναι έντονη σε κέντρα λήψης αποφάσεων και σε διευθυντικές θέσεις εργασίας, ενώ αντίθετα παρατηρείται αυξημένη συμμετοχή τους σε όλες τις άτυπες μορφές απασχόλησης. Για παράδειγμα, το 1999 το 70% των συμβουhoούντων και μη αμειβόμενων μελών των οικογενειακών επιχειρήσεων είναι γυναίκες, ενώ από το σύνολο των μερικώς απασχολούμενων το 63% είναι επίσης γυναίκες (ΚΕΘΙ, 2000). Επιπλέον, η συμμετοχή των γυναικών στην παραοικονομία, αν και δύσκολα μπορεί να μετρηθεί, φαίνεται ότι είναι σημαντική, αναπαράγοντας έτσι με νέους τρόπους την κατώτερη θέση της γυναίκας στην επίσημη αγορά εργασίας.

Από την άλλη, οι διακρίσεις ανάμεσα στα φύλα στο πλαίσιο της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης, δημιουργούν με τη σειρά τους σημαντικά εμπόδια στην απασχόληση των γυναικών. Τέτοιου είδους διακρίσεις κατευθύνουν τις γυναίκες σε κύκλους σπουδών, οι οποίοι δεν παρουσιάζουν αυξημένη ζήτηση στην αγορά εργασίας, αναπαράγοντας έτσι έναν καταμερισμό της εργασίας σε «γυναικεία» και «ανδρικά» επαγγέλματα. Βέβαια, όσο υψηλότερη είναι η εκπαίδευση των γυναικών τόσο μεγαλύτερη και η συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό της χώρας. Φαίνεται όμως ότι η διάκριση ανάμεσα στην οικογένεια και στην εργασία (στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα) και ο διαχωρισμός των φυλετικών ρόλων έχει ως συνέπεια τη διαμόρφωση ειδικών μειονεκτικών συνθηκών εκπαιδευτικής και επαγγελματικής εξέλιξης των γυναικών. Παράλληλα, η εξαιρετικά ανεπαρκής παρουσία του κράτους πρόνοιας δεν ενισχύει τη συμφιλίωση της οικογενειακής και εργασιακής ζωής των γυναικών, ενώ οι πολιτικές για την απασχόληση δεν έχουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα στο πλαίσιο της ισότιμης πρόσβασης και μεταχείρισης των γυναικών στην αγορά εργασίας. Έτσι, παρότι η εργασία έξω από το σπίτι καταλαμβάνει μια κεντρική θέση στη ζωή της γυναίκας, η άνιση μεταχείριση εις βάρος της επιδεινώνεται από τους πολλαπλούς ρόλους που καλείται να διεκπεραιώσει.

Ωστόσο σήμερα, τα παντρεμένα ζευγάρια «διπλής σταδιοδρομίας» απαιτούν τη συμμετοχή των ανδρών στις οικιακές εργασίες, η οποία εξαρτάται από το επίπεδο μόρφωσης που διαθέτουν, το εισόδημά τους, τις φιλελεύθερες απόψεις τους και την απασχόληση της ίδιας της γυναίκας. Όσον αφορά την τελευταία, φαίνεται ότι οι άνδρες ελέγχουν σημαντικά την απόφαση της συζύγου τους για εξωοικογενειακή απασχόληση. Οι άνδρες αντιτίθενται στην εργασία της συζύγου, κυρίως επειδή πιστεύουν ότι με αυτόν τον τρόπο δεν θα ανταποκρίνεται στις οικογενειακές της υποχρεώσεις, ενώ οι γυναίκες αντιλαμβάνονται την εργασία τους ως αναγκαστική, κυρίως για την οικονομική ενίσχυση της οικογένειας (Καβουνίδη, 1989). Πάντως, η απόφαση των γυναικών για εργασία είναι το αποτέλεσμα μιας πολύπλοκης διαδικασίας που εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και είναι συνδεδεμένη με τα γεγονότα του κύκλου της οικογενειακής τους ζωής (Συμεωνίδου, 1990). Οι γυναίκες φαίνεται ότι διαπραγματεύονται μόνες τους τελικά τις συγκρούσεις ανάμεσα στους ανταγωνιστικούς ρόλους που αναλαμβάνουν στο πλαίσιο της οικογένειας και της εργασίας. Οι αντιφάσεις μπορεί να μην λύνονται, αλλά οι θετικές και αρνητικές πλευρές αυτής της κατάστασης λειτουργούν συμπληρωματικά για τη γυναίκα, κάνοντας τη ζωή της πιο ενδιαφέρουσα και βέβαια πιο κουραστική.

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Ε. (1987). «Η ισότητα στη δημόσια διοίκηση: παλιές πρακτικές με νεωτερικό μανδύα», *Δίμη* 2: 56-62.
- Αβδελά, Ε. (1990). *Δημόσιοι Υπάλληλοι Γένους Θηλυκού*. Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας Εμπορικής Τράπεζας.
- Αγάθωνος-Γεργοπούλου, (1990). «Η βία στην οικογένεια - ανασκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα* 43-44: 78-100.
- Arnot, M. (1995). "Feminism and democratic education" in Torres, J.S. (ed) *Volver A Pensar la Education*. Madrid: Morata Press.
- Arnot, M., Deliyanni-Kouimtzi, K., Ziogou, R. & Rowe, G. (1995). *Promoting Equality Awareness: Women as Citizens*. Cambridge: Interim Report.
- Αυδή-Καλκάνη, Ι. (1989). *Φεμινισμός και Εργασία στην Ελλάδα Σήμερα*. Αθήνα: Νέοι Καιροί.
- Βαΐου, Ν. (1989). «Ο τόπος δουλειάς και το σπίτι: Κατά φύλο καταμερισμός εργασίας στη διαδικασία ανάπτυξης της Αθήνας», *Σύγχρονα Θέματα* 40: 81-89.
- Βαΐου, Ν. & Καραμεσίνη, Μ. (1998). «Διακρίσεις και ανισότητες στην αγορά εργασίας: Ανεργία, άτυπη εργασία και επαγγελματική ένταξη των νέων» στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, πρακτικά συνεδρίου*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα.
- Barrett, M. & McIntosh, M. (1982). "The 'family wage'" in Whitelegg, E., Arnot, M. et al. (eds) *The Changing Experience of Women*. Oxford: Basil Blackwell and Open University Press.
- Βουτυράς, Σ. (1981). *Η Γυναίκα στη Μισθωτή Εργασία*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Bradley, H. (1989). *Men's Work, Women's Work*. Cambridge UK and Oxford UK: Polity Press.
- Deliyanni-Kouintzi, V. & Ziogou, R. (1995). "Gendered youth transitions in northern Greece: Between tradition and modernity through education" in Chisholm, L. et al. (eds) *Growing up in Europe*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Δουλκέρη, Τ. (1986). *Η Συμμετοχή της Ελληνίδας στην Οικογένεια και στην Εργασία*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Evans, M. (ed) (1994). *The Woman Question*. London: Sage Publications.
- Γαλατά, Β. (1995). *Το Επίπεδο Κατάρτισης, η Απασχόληση και η Επαγγελματική Εξέλιξη των Γυναικών*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος.
- Γενική Γραμματεία Ισότητας, (1995). *Εθνική Έκθεση της Ελλάδας. Η Κατάσταση των Γυναικών στην Ελλάδα κατά τη Δεκαετία 1984-1994*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Γενική Γραμματεία Ισότητας & Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, (1988). *Έρευνα για την Πολιτική Συμπεριφορά των Γυναικών*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας και Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Γερογιάννη, Μ. (1998). «Άνεργες οκτώ στις δέκα Ελληνίδες», *Δημόσιος Τομέας*, 140: 44.

- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (1998). «Η ισότητα των φύλων: παγκόσμιο και ιδιαίτερα ευρωπαϊκό αίτημα» στο Μαγγανάρα, Ι. (επ. έκδ.) *Εργασία, Συνδικαλισμός και Ισότητα των φύλων - Εισηγήσεις Σεμιναρίου*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Hartmann, H. (1981). “The unhappy marriage of marxism and feminism: Towards a more progressive union” in Dale, R., Esland G., Fergusson, R. and MacDonald, M. (eds) *Education and the State, Volume II: Politics, Patriarchy and Practice*. Hampshire: Falmer Press and Open University Press.
- Ιωακείμογλου, Η. & Κρητικίδης, Γ. (1998). «Η θέση των νέων στην αγορά εργασίας», *Ενημέρωση* 38: 22-35.
- James, S. (1996). «Καλοί και καλύτεροι πολίτες. Η ιδιότητα του πολίτη και η γυναικεία ανεξαρτησία», *Δίνη* 8: 131-152.
- Καβουνίδη, Τ. (1989). «Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας», *Σύγχρονα Θέματα* 40: 71-80.
- Καβουνίδη, Τ. (1998). «Κοινωνικός αποκλεισμός, ιδιότητα του πολίτη και φύλο», στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, πρακτικά συνεδρίου*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Καλημέρη, Τ. (1999). «Η γυναίκα παρεμποδίζεται να φθάσει στην κορυφή», *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 34: 16.
- Καραμάνου, Α. (1990). «Το προφίλ της σύγχρονης εργαζόμενης ελληνίδας», εισήγηση στο σεμινάριο *ελληνίδα μπροστά στην πρόκληση του 1992*, ΚΕΓΜΕ, ΓΓΙ & ΕΟΚ, Αθήνα, 25-30 Ιουνίου.
- Καραντινός, Δ. (1987). «Εργατικό δυναμικό, απασχολούμενοι και άνεργοι», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 66: 121-141.
- Καραντινός, Δ. (1989). «Η ανεργία των γυναικών στην Ελλάδα» στο Μαρματάκη, Μ. και Πετρινώτη, Ξ. (επ. έκδ.) *Γυναίκες, Εργασία, Νέες Τεχνολογίες*. Αθήνα: Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας.
- Κασιμάτη, Κ. (1998). *Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Κατάκη, Χ. (1984). *Οι Τρεις Ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας*. Αθήνα: Κέδρος.
- Κατσορίδας, Δ. (1998). «Η εργαζόμενη νεολαία στην Ελλάδα», *Ενημέρωση* 36: 7-15.
- ΚΕΘΙ, (2000). *Βασικές μεταβολές στην κατάσταση απασχόλησης των γυναικών: 1993-1999*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα του ΚΕΘΙ: <http://www.kethi.gr>).
- ΚΕΘΙ, (2001). *Η ισότητα στους θεσμούς της πολιτείας*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα του ΚΕΘΙ: <http://www.kethi.gr>).
- Κουκιάδης, Γ. (1982). «Η γυναίκα και η εργασία. Νέοι προσανατολισμοί της κοινωνικής πολιτικής», *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου* 41: 362-372.
- Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, Σ. (1998). «Ισότητα των φύλων στην απασχόληση και την κοινωνική ασφάλιση» στο Μαγγανάρα, Ι. (επ. έκδ.) *Εργασία Συνδικαλισμός και Ισότητα των φύλων - Εισηγήσεις Σεμιναρίου*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Κραβαρίτου, Γ. (1981). «Η οδηγία για την ίση μεταχείριση», *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου* 41: 482-488.
- Κραβαρίτου, Γ. (1991α). *Εργασία και Δικαιώματα της Γυναίκας*. Θεσσαλονίκη: Σάκουλας.

- Κραβαρίτου, Γ. (1991β). *Εισαγωγή στη Ρύθμιση των Συνθηκών Εργασίας*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Κραβαρίτου, Γ. (1996). *Φύλο και Δίκαιο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κραβαρίτου, Γ. (1998). *Δεσμοί Αγάπης και Δίκαιο στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Εξάντας.
- Κρητικίδης, Γ. (2000). «Δομή της απασχόλησης και αγορά εργασίας στην Ελλάδα», *Ενημέρωση* 66: 11-23.
- Κρητικίδης, Γ. & Ιωακείμογλου, Η. (1997). «Η απασχόληση αυξάνεται χάρη στον τομέα των υπηρεσιών», *Ενημέρωση* 30: 15-17.
- Λάμψα, Ρ. (1994). «Η άποψη της γυναίκας για την οικογένεια: μια φεμινιστική προσέγγιση» στο *Υγεία, Κοινωνική Προστασία και Οικογένεια, πρακτικά συνεδρίου*. Αθήνα: Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών της Υγείας και Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας.
- Μαγγανάρα, Ι. (1998). «Η συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων» στο Μαγγανάρα, Ι. (επ. έκδ.) *Εργασία, Συνδικαλισμός και Ισότητα των Φύλων - Εισηγήσεις Σεμιναρίου*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (1995). *Η Οικογένεια στην Αθήνα: Οικογενειακά Πρότυπα και Συζυγικές Πρακτικές*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (2001). «Η συμμετοχή των γυναικών στην επιστημονική έρευνα στην Ελλάδα: μια πρώτη προσέγγιση», εισήγηση στο συνέδριο *Γυναίκες και Επιστήμη: Τάσεις και προοπτικές στην Ευρώπη*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, 15-16 Μαρτίου.
- Πανταζή-Τζίφα, Κ. (1984). *Η Θέση της Γυναίκας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Παυλάκου, Δ. (1991). *Το Είδωλο του Καθρέφτη της. Προσέγγιση της Κοινωνικής Θέσης της Γυναίκας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ρήσος.
- Πετρινώτη, Ξ. (1989α). «Η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και η περίπτωση της Ελλάδας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 74: 105-140.
- Πετρινώτη, Ξ. (1989β). «Προβληματισμοί γύρω από την μέτρηση και την αποτίμηση της ολικής εργασίας των γυναικών», *Σύγχρονα Θέματα* 40: 47-54.
- Ραφιά, Α. (1999). «Που απασχολείται σήμερα η ελληνίδα», *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 34: 14.
- Σαμίου, Δ. (1990). «Η πολυδιάστατη ιστορία της αργοπορημένης απονομής πολιτικών δικαιωμάτων στις Ελληνίδες (1864-1952)», εισήγηση στο συνέδριο *Πολιτική για τις Γυναίκες και οι Πολιτικές των Γυναικών*, Ομάδα Γυναικείων Σπουδών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, Απρίλιος.
- Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Δ. (1998). «Επαγγελματική κατάρτιση των γυναικών» στο Μαγγανάρα, Ι. (επ. έκδ.) *Εργασία, Συνδικαλισμός και Ισότητα των φύλων - Εισηγήσεις Σεμιναρίου*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Συμεωνίδου, Χ. (1990). *Απασχόληση και Γονιμότητα των Γυναικών στην Περιοχή της Πρωτεύουσας*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Συμεωνίδου, Χ. (1998). «Μορφές έμμεσου κοινωνικού αποκλεισμού: απασχόληση και ανεργία των γυναικών στην Ελλάδα» στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, πρακτικά συνεδρίου*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

- Τεντοκάλη, Β. (1998). «Η κοινωνική δόμηση της ταυτότητας των φύλων», *Σύγχρονα Θέματα* 66: 101-106.
- Τρίγκα, Ν. (1999). «Γυναικοκρατείται ο τομέας των υπηρεσιών», *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 36: 38-40.
- Θανοπούλου, Μ. (1992). *Η Γυναικεία Απασχόληση ή Εργασία στην Ελλάδα: Κύριες Τάσεις και Κατευθύνσεις της Μεταπολεμικής Βιβλιογραφίας*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- United Nations, (2000). *World's Women 2000. Trends and Statistics*. New York: United Nations Publications.
- Walby, S. (1986). *Patriarchy at Work*. Cambridge UK and Oxford UK: Polity Press.
- Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Oxford UK and Cambridge USA: Basil Blackwell.
- Χατζηγιάνη, Α. (2001). «Οι απόφοιτες Κοινωνικών Επιστημών και η αγορά εργασίας», εισήγηση στο συνέδριο *Γυναίκες και Επιστήμη: Τάσεις και προοπτικές στην Ευρώπη*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, 15-16 Μαρτίου.
- Χρονάκη, Ζ. (1986). «Γυναίκα και εργασία στην Ελλάδα», *Αρχαιολογία* 21: 63-66.
- Υπουργείο Εργασίας - Τμήμα Ισότητας, (1985). *Τα Εργασιακά και Κοινωνικά Δικαιώματα της Γυναίκας*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.